

Fastpris-regulering i Europa for omsetning av bøker i utvalgte land.

Innspill til Den Norske Forleggerforening fra Helge Rønning og Tore Slaatta i forbindelse med forberedelser til innføring av en boklov i Norge

© Helge Rønning

© Tore Slaatta

Innholdsfortegnelse

Forord	4
1. Innledning	5
2. Gjennomgang av boklovene i Europa	8
2.1. <i>Begrunnelser for boklover</i>	8
2.2. <i>Oversikt over de ulike boklovene i Europa</i>	10
<i>Belgia</i>	10
<i>Frankrike</i>	11
<i>Hellas</i>	12
<i>Italia</i>	12
<i>Nederland</i>	13
<i>Portugal</i>	14
<i>Slovenia</i>	15
<i>Spania</i>	15
<i>Tyskland</i>	16
<i>Østerrike</i>	18
<i>Sveits</i>	19
2.3. <i>Oppsummerende gjennomgang av prinsippene i boklovene</i>	19
3. Nyere utviklingstrekk i europeisk bokbransje	21
3.1. <i>Konsentrasjon og endringer i konkurransesituasjonen mellom forlagene</i>	22
3.1.1. <i>Sverige og Danmark</i>	22
3.1.2. <i>Tyskland</i>	23
3.1.3. <i>Nederland</i>	24
3.1.4. <i>Frankrike</i>	24
3.1.5. <i>Andre land i Sør-Europa</i>	25
3.2. <i>Fysiske bokhandlere</i>	25
3.3. <i>Digitalt salg og strømming</i>	29
3.3.1. <i>Sverige</i>	30
3.3.2. <i>Danmark</i>	31
3.3.3. <i>Tyskland</i>	32
3.3.4. <i>Nederland</i>	32
3.3.5. <i>Italia</i>	33
3.3.6. <i>Portugal</i>	33
3.4. <i>Utviklingstrekk i omsetning og omsetningsområder</i>	33
3.5. <i>Endringer i lesevaner</i>	36
3.6. <i>Kunnskapslitteraturen</i>	39
3.6.1. <i>Skolebøker</i>	40
3.6.2. <i>Akademisk litteratur</i>	41

4. Konklusjon.....	45
--------------------	----

Forord

Denne rapporten fokuserer på boklovene i Europa og tar for seg variasjoner i de ulike elementene og virkemidlene. Vi har ønsket å gi:

- en bred beskrivelse og analyse av sentrale utviklingstrekk i europeisk bokbransje de siste årene, basert på opplysninger og tilgjengelig statistikk fra sentrale bokmarkeder og land.
- en nærmere gjennomgang av de ulike fastprisregimene i Europa, med tanke på hvordan de er blitt til, hvordan de varierer mht. å inkludere ulike ordninger og virkemidler, og hvordan de kombinerer forskrifter eller på annen måte åpner for fleksibilitet i ulike mekanismer og ordninger. Med andre ord, en gjennomgang av hvilke spesielle kjennetegn de ulike regimene har, og i hvilken litteraturpolitisk og markedsmessig logikk de virker innenfor.
- en fokusert analyse av hvordan strømming og andre former for abonnementsbasert bokdistribusjon inkluderes eller ekskluderes i de eksisterende fastprisregimene, og hvordan det for tiden diskuteres hvordan forslag til videre reguleringer kan utvikles for å utvikle en bærekraftig bokbransje.
- en analyse av kunnskapslitteraturens situasjon i Europa, med tanke på hvordan markedene utvikler seg, og hvordan fastprisregimene i Europa er integrert i ulike litteraturpolitiske kontekster, og dermed på ulikt vis åpner for fleksibilitet og forutsigbarhet i skole- og undervisningsmarkedet.

1. Innledning¹

De litteraturpolitiske reguleringsregimene i Europa kan sies å ha sine røtter på attenhundretallet og henger sammen med utviklingen av nasjonale og tidlig moderne bokforetak, først og fremst forlag og lokale bokhandlere. Tyskland er et godt eksempel, der de første initiativer til en fastprisavtale ble tatt allerede i 1816, forut for opprettelsen av den tyske bokhandlerforening, Börsenverein des Deutschen Buchhandels i 1825, og det var altså bokhandlerne som tok initiativene.² At bøker skulle selges med fastpris i alle bokhandlere, ble skrevet inn i bokhandlerforeningens statutter i 1887 og formulert i en egen avtale i 1909 (Verkaufsförderung für den Verkehr des deutschen Buchhandels mit dem Publikum, VAO). Ordningene regulerte utsalgspriser og rabattmuligheter til bokhandlere og abonnementskunder. Brudd på reglene ble sanksjonert med utestengning og boikott fra forlag og foreninger. Etter hvert omfattet ordningen også returordninger (Reverssystem).

Etter den annen verdenskrig ble de tyske ordningene godkjent av okkupasjonsmyndighetene. I 1958 ble forlagene alene gitt retten til å bestemme prisen på en bok for å imøtekomme kritikk mot at ordningene stred mot nyere konkurranselovgivning. Retursystemet ble en stadig viktigere grunn til å opprettholde ordningene, selv om ordningen ifølge Susanne Tretthahn stadig stred mot tysk konkurranselovgivning.³ Likevel ble ordningen opphevet først i 1990, og da innenfor en kulturpolitisk kontekst hvor EU og varsling om motstrid med EUs konkurransepolitikk spilte inn. Den europeiske konteksten skapte imidlertid samtidig grunnlag for å etablere et felles retursystem på tvers av landegrensene i det tyskspråklige markedet (Østerrike, Sveits, Tyskland). Initiativ til dette ble tatt i 1993/94, men først etter at EU-kommisjonen hadde godtatt ordningen som unntak fra EUs konkurranseregler, ble retursystemet formelt etablert med prisregulerende bestemmelser i 2000, og fulgt opp i en

¹ Vi vil i denne sammenheng vise til utredningen vi var med på å skrive i 2012, *Til bokas pris. Utredning av litteraturpolitiske virkemidler i Europa*. Av Helge Rønning, Tore Slaatta, Olav Torvund, Håkon Larsen, Terje Colbjørnsen. Overlevert til Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet 15. februar 2012. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/utredning-om-litteraturpolitiske-virkemi/id672677/> (sist besøkt 26.09.2021). Noen av henvisningene i denne innledningen er hentet derfra.

² Det hører med til historien at i Tyskland er fremdeles bokhandlere og forlag organisert i samme forening. Det samme gjelder for Portugal, Østerrike, Ungarn, Polen og Sveits. I de fleste andre land er de medlemmer av ulike organisasjoner, som noen steder også omfatter nettbokhandlere, og til og med supermarkeder. TESCO er for eksempel medlem av den britiske Booksellers Association.

³ Tretthahn, Susanne (2010) *Die Buchmärkte Großbritanniens, Deutschlands, Österreichs und der Schweiz unter besonderer Berücksichtigung der Buchpreisbindung*. Diplomarbeit, Universität Wien (s.43ff).

tysk boklov, Buchpreisbindungsgesetz, formulert og vedtatt i 2002. Alle partiene i Forbundsdagen var positive til loven.⁴ Østerrike hadde da allerede vedtatt sin boklov (2000).⁵

Den tyske og den østerrikske bokloven tilhører dermed en generasjon av boklover som er blitt utformet innenfor EUs konkurranse- og kulturpolitiske regimer. Det samme gjelder bokloven i Nederland fra 2005. EUs vektlegging av de fire friheter og standardiserte konkurranseregler i det indre marked har altså både spilt en rolle i avskaffelsen av de opprinnelige avtalene, og i opprettelsen av de nyere boklovene i EU-land (Tyskland, Østerrike, Nederland).⁶ At boklover nå ser ut til å være anerkjent i EU, viser således til en sterkere vektlegging av europeisk kulturpolitikk i møte med konkurranse utenfra. Frankrike har vært et foregangsland for dette innad i EU og kjempet for større aksept for at kulturelt mangfold og nasjonale forskjeller må opprettholdes gjennom mer aktiv kulturpolitikk. Et viktig politisk innspill til denne utviklingen kom også med UNESCOs deklarasjon om kulturelt mangfold,⁷ som har spilt en spesielt viktig rolle i fransk kulturpolitikk og franskspråklig kulturforskning.⁸

Den franske bokloven ble vedtatt i 1981. Allerede da var den franske kulturpolitikken opptatt av å bevare det franske i det europeiske og stadig mer globaliserte kulturindustrielle markedet som fransk kunst og kulturproduksjon var en del av og opplevde som en utfordring.

Likevel er det Spania som har den eldste, fortsatt eksisterende bokloven fra 1975. Frankrike fikk altså sin boklov i 1981, Portugal i 1996, Hellas i 1997, Østerrike i 2000, Italia i 2001, Tyskland i 2002, Nederland i 2005. Sveits holdt på å få en i 2011,⁹ mens Belgia fikk sine over tre år, mellom 2017 og 2019.

⁴ Se Wallenfels, Dieter & Christian Russ (2006/ny utg. mai 2012) *Die Preisbindung des Buchhandels* München (Beck, C H).

⁵ Hanreich, Hanspeter, Kuschej, Herman, Grohall, Günther og Reis, Sebastian (2009): *Buchpreisregelungen in Europa als Mittel der Kulturpolitik. Wirksamkeit und wohlfahrtsökonomische Bedeutung*. Institut für Höhere Studien (IHS), Wien.

⁶ Ibid. s. 13. Hanreich, Kuschej, Grohall og Reis bekrefter vår framstilling av at bransjeavtaler først ble gjort til gjenstand for kritikk og opphevet som følge av press fra EU med tanke på konkurranseregler (ART 81ff EGV), og deretter ble de nasjonale lovene utviklet med den franske som modell, og så kvalifisert gjennom Organe an Art 28ff EGV og Art 30. EGV.

⁷ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (sist besøkt 25.09.2021).

⁸ Poirrier, Philippe (2000) *L'État et la Culture en France au XXe siècle*. Paris: Librairie Générale Française, Théoret, Yves (2008) *David contre Goliath: la Convention sur la protection et la promotion de la diversité des expressions culturelles de l'UNESCO*. Montréal (Québec), Éditions Hurtubise HMH Itée.

⁹ Den sveitsiske loven ble vedtatt av Parlamentet, men fikk ikke tilstrekkelig tilslutning i folkeavstemning 11. mars 2012.

Etter at diskusjonene rundt den tyske bokloven er stilnet, er det et uaktuelt tema å gå fra fastpris til fripris i boklovlandene. Og i friprislandene Danmark, Sverige og Storbritannia er det tilsvarende: Maktforholdene er endret og utviklingen i bokbransjene har tilpasset seg friprisen, så ingen tror lenger det er mulig å dytte ånden tilbake på flasken. Situasjonen er dermed slik, at nesten alle vestlige land i EU har boklover, men ingen er like, fordi de er blitt til som kompromisser og nasjonale tilpasninger. Og noen land sverger til fripris. Bokavtaler er avleggs. For Norge er situasjonen slik, at en framtidsrettet og gjennomarbeidet boklov vil kunne være med å sette standard for de neste tiårenes litteraturpolitikk i Europa.

I mai 2021 ble det meldt at den polske organisasjonen av bokhandlere, forlag, og andre aktører i bokbransjen¹⁰ diskuterte et forslag om å innføre boklov i landet. Den vil i så fall ha en fastprisperiode på 12 måneder og en rabattgrense på 5 prosent. Nettbokhandlerne var motstandere av forslaget, men resten av bransjen støttet det.¹¹

¹⁰ <http://www.pik.org.pl/s/9/english-version> (sist besøkt 25.09.2021)

¹¹ <https://publishingperspectives.com/2021/05/polish-book-industry-players-eye-fixed-book-price-proposal-covid19/> (sist besøkt 25.09.2021)

2. Gjennomgang av boklovene i Europa

2.1. Begrunnelser for boklover

La oss begynne med en oppsummering av hva som kjennetegner grunntrekkene i fastprisregimer for bøker i Europa.¹² Felles for alle ordninger med faste bokpriser (enten de er begrunnet i lov eller avtale), forutsetter at en forlegger kan fastsette utsalgsprisen for en bok der hvor bøker selges. Dermed oppnås en enhetlig pris på hver utgivelse i bokmarkedet. Prisene fastsettes vanligvis for en viss periode etter publiseringsdatoen for hver tittel/utgave. Når fastprisperioden opphører, kan prisen variere i henhold til den enkelte bokhandels beslutninger. Ordningen med faste bokpriser kan omfatte andre aspekter, for eksempel type og omfang av tillatte rabatter, nødvendige avtaler mellom forlag og bokhandlere etc. Fastprisordninger tillater ikke bokhandlere å konkurrere på pris i den beskyttede perioden, men tillater andre former for konkurranse mellom forlag, eller mellom forfattere og forlag. Det er avtalene mellom forlagene og de enkelte bokhandlere eller kjeder som avgjør fortjenestemarginene. Siden utsalgsprisen er fast for forbrukerne, representerer prisen som er bestemt mellom et forlag og en individuell bokhandel, butikkens fortjenestemargin på hver bok. Så, selv om den fastsatte prisen forhindrer konkurranse mellom bokhandlerne, vil fortjenestemarginene til de ulike bokhandlerne variere som følge av deres forhandlingsposisjoner med forlagene.

Basert på historien til de ulike boklovene som finnes i Europa, og diskusjonene for og imot fast pris på bøker siden debatten om dette for alvor begynte på slutten av nittensekstallet, er det mulig å dele inn argumentene for boklover i følgende ni punkter:

1. Som det står i begrunnelsen for og dermed i første paragraf av de fleste boklovene, blir bøker betraktet som et kulturgode, og ikke som en vare vanlig forstand. Derfor må bokmarkeder reguleres etter andre prinsipper enn vanlige handelsreguleringer, og ikke underlegges den vanlige konkurranselovgivningen. Boklover betraktes derfor som en del av kulturpolitikken og lovgivningen på kulturfeltet.

¹² For en utmerket oversikt over fastprisens utvikling og argumenter for og imot faste bokpriser, se: Miriam Marcowitz-Bitton and Jacob Nussim, Regulation of Book Markets, 97 WASH. U. L. REV. 0835, (2020). Available at: https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol97/iss3/8 (sist besøkt 22.09.2021)

2. Hensikten med boklover er primært å sikre mangfold i bokmarkedet, det vil si stor variasjon i antall titler, genrer, boktyper og plattformer. På det siste punktet varierer boklovenes bestemmelser mellom de ulike land. Men prinsippet om mangfold er nevnt i mange av boklovene i Europa – f.eks. Tyskland, Spania, Portugal, Nederland.
3. Et tredje viktig argument gjelder å fremme litterær kvalitet. Det innebærer blant annet at smale bøker med begrensede lesergrupper skal beskyttes mot et gjennomkommersialisert marked.
4. Lovene er også formulert slik at de styrker mangfoldet innenfor bokbransjen når det gjelder antall bokhandlere – særlig ved at de skal bidra til å styrke lokale bokhandlere – også utenfor de store byene. Bøker skal være tilgjengelige over hele landet i utsalg som tilbyr et stort utvalg, ikke bare slik at enkelttitler kan bestilles fra nettbokhandlere. Dette innebærer en beskyttelse for bokhandlerne som kulturinstitusjoner.
5. Dette punktet henger sammen med at boklovene skal bidra til både at det skrives nye bøker og at lesingen i landet oppmuntres. Derfor heter for eksempel den spanske loven *Ley-de-la-lectura-el-libro-y-las-bibliotecas* (Lov om lesing, bøker og biblioteker).
6. Et sjette formål ved boklovene er å forhindre at noen bøker selges til ekstremt lave priser med svært høye rabatter, slik det skjer med bestselgere i supermarkeder for eksempel i Storbritannia. Dette er med på å undergrave inntektene for forfattere, bokhandlere og forlag.
7. I noen sammenhenger understrekes det også at det er viktig at konkurransen i bokmarkedet ikke gjelder pris, men også hva slags tilbud og service forlag og bokhandlere kan tilby. Dette gjelder blant annet i Tyskland og Frankrike.
8. I land med små språk nevnes også at det å beskytte det nasjonale språket er et argument for å sikre mangfold i bokmarkedet og dermed en begrunnelse for å ha en boklov.
9. Sist, men ikke minst er boklovene ofte knyttet til forsvar for opphavsretten.

2.2. Oversikt over de ulike boklovene i Europa

I den følgende oversikten over situasjonen i de europeiske landene med boklover er det til navnet på hvert land knyttet en fotnote fra en fransk kilde som viser til en oversikt over bokmarkedene i de ulike landene. (For Frankrike og Slovenia er imidlertid fotnotereferansene til andre kilder.)

Belgia¹³

I Belgia ble fastprisen på bøker innført i tre etapper på grunnlag av landets språklige og administrative system. Den første bokloven kom 1 juli 2017 og gjaldt Flandern, den nederlandskspråklige delen av landet.¹⁴ Fra og med 1 januar 2018 fikk også den fransktalende delen, Vallonia, sin lov,¹⁵ og 5 april 2019 ble det bestemt at i Brussel som er betraktet som en tospråklig region, skal den flamske loven gjelde for bøker på nederlandsk, og den vallonske loven for bøker på fransk.

Lovene for de ulike regionene skiller seg betydelig fra hverandre. Den flamske loven har den mest restriktive bindingsperioden. Den gjelder imidlertid både p-bøker og e-bøker. Forlag og importører fastsetter prisen med en bindingstid på bare 6 måneder, og bokhandlerne kan tilby forbrukerne en maksimal rabatt på 10%. Avvikende rabatter (kampanjepris, medlemspris, kombinasjonspris, seriepris) er mulige, men er underlagt visse vilkår og må gjelde for alle bokhandlere. Bokloven omfatter ikke undervisningsmateriale, vitenskapelig litteratur eller engelske bøker.

Loven i Vallonia tilsvare i stor grad den franske bokloven. Som i Frankrike gjelder fastprisen for alle formater i to år etter publisering, men ett år for tegneserier og seks måneder for årbøker. Autoriserte rabatter er 5% for allmennheten (15% for lokalsamfunn, 25% for skolebøker). Loven innebærer også en avvikling av importpåslaget som gjaldt for bøker importert fra Frankrike. Loven vil gjelde like mye for seltpubliserte bøker som fra regulære forleggere.

I Belgia er momsen på både p-bøker og e-bøker 6 prosent.

¹³ https://www.bief.org/fichiers/operation/4237/media/10637/FICHE%20BIEF_2021_BELGIQUE.pdf (sist besøkt 20.09.2021)

¹⁴ <https://www.vlaamsparlament.be/parlementaire-documenten/parlementaire-initiatieven/1090062> (Sist besøkt 21.09.2021)

¹⁵ <https://prixdulivre.be/decret/index.html#decret-relatif-protection-culturelle> (sist besøkt 21.09.2021)

Vi har ikke funnet opplysninger om bokhandlertetthet i Belgia.

Frankrike¹⁶

Frankrike innførte boklov i 1981. Loven blir ofte omtalt som «La loi Lang» oppkalt etter daværende kulturminister Jacques Lang.¹⁷ Loven fastsetter at alle typer bøker eller bokliknende utgivelser, det vil også si e-bøker, skal ha en fast pris som fastsettes av utgiver eller importør for importerte bøker for en periode på to år. Forlagene kan heller ikke sette ned prisen på nye utgaver av en bok før etter ni måneder. Fastprisen omfatter alle utsalgssteder – fysiske bokhandlere, nettbokhandlere, kiosker, supermarkeder. I 2014 vedtok det franske parlamentet et tillegg til loven som fikk tilnavnet «la loi anti-Amazon» som forbød nettbokhandlere å tilby gratis frakt.¹⁸ Loven tillater for øvrig at det gis 5 prosent rabatt. Bokklubber som opererer med abonnement, kan sette en lavere pris etter at det er gått ni måneder, og benytte seg av særlige promosjonstilbud. Ved salg til utdannings- og forskningsinstitusjoner, lokalt salg av undervisningsmateriale til medlemsorganisasjoner, gjelder særlige regler.

Prinsipielt er også lydbøker omfattet av loven, men dette skaper noen utfordringer. Det er ikke noe problem med salg av lydbøker i form av cd-er. Men strømmetjenester er en form for abonnementstjenester – slik som bokklubbene er det, og det kan argumenteres for at lydboktjenester skal reguleres på tilsvarende måte. Det diskuteres om strømmetjenester kan gi særlige tilbud som gratis nedlasting av én bok i måneden, eller at prisen settes ut fra tid som er gått med til lytting.¹⁹

En oversikt over reglene for samhandling mellom forlag og bokhandlere i Frankrike finnes på https://www.sne.fr/vendre-un-livre/faq/#9_quest-ce_quun_retour.²⁰ Forlaget kan innrømme en rabatt til bokhandleren som framforhandles på kontraktbasis i henhold til ulike kvantitative eller kvalitative kriterier definert som er definert i de kjøps- og leveringsbetingelser som forleggere og bokhandlerforeningene er blitt enige om. Rabatten er vanligvis mellom 25% og

¹⁶ <https://www.culture.gouv.fr/Sites-thematiques/Livre-et-lecture/Documentation/Publications/Chiffres-cles-du-secteur-du-livre/Chiffres-cles-du-secteur-du-livre-2018-2019> (sist besøkt 21.09.2021)

¹⁷ <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006068716/>

¹⁸ <http://www.senat.fr/petite-loi-ameli/2013-2014/638.html> (sist besøkt 19.09.2021)

¹⁹ For en diskusjon se denne lenken som krever abonnement eller engangskjøp av artikkel: <https://www.livreshebdo.fr/article/prix-unique-et-numerique-trois-nouveaux-defis#> (sist besøkt 07.09.2021)

²⁰ Sist besøkt 21.09.2021)

40% av den offentlige salgsprisen på boka. En bokhandler har rett til å returnere en usolgt bok til forlaget.²¹

Frankrike har for øvrig nedsatt moms på 5,5 prosent på bøker.

Av de 25.000 salgsstedene som selger bøker i Frankrike, er det 15.000 som selger dem rimelig aktivt, og det er 3.200 som har bøker som sin viktigste vare. De 1200 ledende bokhandlerne står for mellom 60 og 75 prosent av salget fra franske forlag.²² Det innebærer at det er ca. 22.000 innbyggere per skikkelige bokhandel i Frankrike.

Hellas²³

Faste bokpriser ble først fastlagt ved lov i Hellas i 1997. Men etter mye fram og tilbake ble loven nærmest opphevet i 2014, for så å bli gjeninnført i juli 2018 under regjeringen ledet av Alexis Tsipras. Fastprisperioden er på 18 måneder og gjelder p- og e-bøker. Det er 10% rabatt til bokkjøperen. Etter at fastprisperioden utgår, er det fri pris om ikke forlaget utgir et nytt opplag, da kan prisen forlenges for ytterligere 12 måneder. Bokloven gjelder bare første gangs utgivelser. Derfor selges de fleste bøker med betydelige rabatter (25 til 40% under den prisen forlaget angir). Det er også særskilte regler for undervisningsmateriale.

Det har vært vanskelig å finne fram til hvordan situasjonen er i landet etter regjeringsskiftet i 2019. Momsen på papirbøker er 6%. For digitale bøker gjelder standardsatsen på 24%. Det er anslått at det er ca. 15.300 innbyggere per bokhandel i landet.

Italia²⁴

Den italienske bokloven ble vedtatt i 2001. Opprinnelig var loven gyldig for en prøveperiode på ett år. Den er senere blitt revidert flere ganger bl.a. 27. juli 2011 og igjen 13 februar 2020.²⁵ Den inneholder følgende prinsipper. For det første omfatter den alle boktyper, inkludert lærebøker og i alle salgskanaler. E-bøker er ikke omfattet av loven. Bindingstiden er

²¹ <https://www.service-public.fr/professionnels-entreprises/vosdroits/F22713> (sist besøkt 21.09.2021)

²² https://www.syndicat-librairie.fr/environnement_sectoriel_combien_de_libraries (sist besøkt 07.09.2021)

²³ https://www.bief.org/fichiers/operation/4239/media/10426/Grece_2020.pdf (sist besøkt 19.09.2021)

²⁴ https://www.bief.org/fichiers/operation/4042/media/10645/FICHE%20BIEF_2021_ITALIE.pdf (sist besøkt 20.09.2021)

²⁵ <https://www.normattiva.it/do/atto/export>

og

<https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2020/03/10/20G00023/sg> (sist besøkt 20.09.2021)

på 20 måneder, men hvis det er gått tjue måneder etter at en bok er utgitt første gang, og ingen bokhandel har bestilt den i løpet av de siste seks månedene, gjelder fri pris.

Ved revisjonen i 2020 ble rabattgrensen innskrenket til 5 prosent, men i særlige tilfeller som under bokmesser og liknende tilstelninger kan det gis opp til 15 prosent rabatt. Med unntak av desember måned kan det også gis 15 prosent rabatt i forbindelse med spesielle salgskampanjer og bare én gang i året. Dette må i så fall avtales mellom forlag og bokhandlere. Det samme gjelder i samband med tilstelninger av særlig nasjonal betydning. Biblioteker og forskningsinstitusjoner og universiteter, arkiver og museer, og ikke minst at utdanningsinstitusjoner av alle slag kan få 15 prosent rabatt. Det betyr at det derfor kan innrømmes høyere rabatt på undervisningsmateriale. Skolebøker selges i Italia gjennom bokhandlere etter at de har mottatt lister fra skolene og lærerne om hvilke bøker de ønsker å bruke. Det er visse typer bøker som er unntatt loven så som kunstbøker med originale bidrag, brukte og antikke bøker. Og bøker som ikke lenger finnes i forlagenes kataloger.

Momsen er på 4 prosent både for p-bøker og e-bøker.

Det er en bokhandel per 13.870 innbyggere i Italia.

Nederland²⁶

Nederland har en boklov som ble iverksatt i 2005 og siste gang fornyet i 2019 foreløpig formelt fram til 30.06. 2021.²⁷ De praktiske sidene ved loven blir administrert av det nederlandske medietilsynet (Commissariaat voor de Media). Loven sier at utgiveren må sette en fast pris for alle bøker som først blir utgitt på nederlandsk eller frisisk. Den gjelder for ett år. Den må alle utsalgsteder rette seg etter. Fastprisloven gjelder imidlertid ikke for bokklubber, skolebøker eller andre utgivelser for skoleverket. Den omfatter heller ikke e-bøker eller lydbøker. Fastprisen kan imidlertid justeres etter 6 måneder, men da må dette meldes til medietilsynet senest én uke på forhånd. Forhandlere har lov til å tilby 5 til 10 prosent rabatter eller til og med bestemme sine egne rabatter ved salg av flere eksemplarer i særskilte tilfeller som for eksempel ved salgskampanjer. Dette betyr at den nederlandske bokloven har klare fellestrekk med den norske bokavtalen.

²⁶ https://www.bief.org/fichiers/operation/4045/media/10648/FICHE%20BIEF_2021_PAYS-BAS.pdf (sist besøkt 20.09.2021)

²⁷ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0017452/2019-01-01/> (sist besøkt 07.09.2021) og <https://www.pumbo.nl/blog/boek-uitgeven/wet-op-de-vaste-boekenprijs> (sist besøkt 07.09.2021) og <https://www.cvdm.nl/vaste-boekenprijs> (sist besøkt 07.09.2021)

Momsen på både p-bøker og e-bøker er 9 prosent.

Det er om lag 12.360 innbyggere per bokhandel i landet.

E-boksalget er betydelig og det er 190 e-bokhandlere

Portugal²⁸

Den portugisiske bokloven er inspirert av den franske, og det slås fast i innledningen til loven at den tar utgangspunkt i bokas særlige kulturelle og undervisningsmessige betydning.²⁹

Loven ble vedtatt i 1996 og senere revidert i 2000 og 2015. Den omfatter alle former for bøker inkludert e-bøker og importerte bøker³⁰. Det er også ulike rabattrater for forskjellige boktyper. Generelt gjelder en grense på 10 prosent rabatt innenfor en periode på 18 måneder for det generelle bokmarkedet. Imidlertid ble fastprisperioden utvidet til 24 måneder i mars 2021.³¹ Men læremidler skal gjøres til gjenstand for særlige forhandlinger mellom forlagene og undervisningsministeriet. 20 prosent rabatt skal også gjelde for biblioteker, forskningsinstitusjoner og veldedige organisasjoner. Det er også en spesiell bestemmelse om særlig rabatt for bøker som er ledd i fremme av portugisisk språk og kultur særlig rettet mot lusofone land. Spesielle rabatter kan også gjøres gjeldende i forbindelse med bokmesser.

I Portugal som i andre land med fastprissystemer har det vært diskusjon om hvordan forholdet mellom forlag og bokhandlere skal praktiseres. Dette gjelder særlig spørsmålet om rabattsatsene. I Portugal varierer disse slik at uavhengige bokhandlere vanligvis får 35 til 40 prosent rabatt på salgsprisen fra forlagene, mens de store kjedene kan oppnå opp til 55 prosent rabatt.³²

Papirbøker har redusert moms på 6 prosent.

Det er anslått at det er en bokhandel per 9.360 innbygger.

²⁸ https://www.bief.org/fichiers/operation/4051/media/9527/Portugal_2020.pdf (sist besøkt 19.09.2021)

²⁹ <https://dre.pt/legislacao-consolidada/-/lc/70328375/200009020100/indice> (sist besøkt 19.09.2021). Med tillegg og revisjoner: <https://dre.pt/web/guest/pesquisa/-/search/70309897/details/normal?q=196%2F2015> (sist besøkte 19.09.2021)

³⁰ Dette er blant annet for at det ikke skal være mulig selge brasilianske utgaver av portugisiske utgivelser til andre priser.

³¹ <https://observador.pt/2021/04/23/governo-alarga-periodo-de-novidade-do-livro-a-24-meses-e-assinala-os-500-anos-de-camoes/> (sist besøkt 19.09.2021)

³² <http://edicaoexclusiva.blogspot.com/2021/04/do-absurdo.html> (sist besøkt 19.09.2021)

Slovenia³³

Slovenia har hatt boklov siden 2014. Fastprisperioden er på 6 måneder. Loven omfatter alle typer bøker inkludert lydbøker. Det er svært begrensede muligheter for rabatt – bare i forbindelse med bokfestivaler. Loven omfatter ikke importerte bøker. I april 2020 ble imidlertid loven suspendert av en ny regjering i påvente av en evaluering som skal foretas innen april 2022.

Bokmomsen for alle typer bøker er på 5 prosent.

Det er en bokhandel per 13.000 innbyggere.

Spania³⁴

Den første versjonen av den spanske bokloven stammer fra tiden like etter Francoregimets fall. Bakgrunnen for den finnes også i den politiske situasjonen på den tiden, som blant annet var preget av et ønske om å styrke de forskjellige språkgruppene i landet, som hadde vært undertrykt under diktaturet. I den første versjonen av loven ble det i første paragraf også slått fast at loven skulle beskytte ytringsfriheten i bokas form. I de senere revisjonene av loven, sist i 2007, er dette blitt endret, og i første paragraf i den siste versjonen legges det vekt på bokas ”carácter de producto cultural” og ”parte del patrimonio bibliográfico español”.³⁵ Slik sett tilsvarer målsetningen for loven det som også finnes i den franske loven. Loven omfatter både p-bøker og e-bøker. Fastprisen gjelder for to år etter bokas utgivelse, og prisen skal fastsettes av forlaget og være angitt på boka. Det er ikke gitt rom for mer enn 5 prosent rabatt, unntatt i forbindelse med spesielle begivenheter som bokmesser, og da kan rabatten være opp til 10 prosent, og i visse tilfeller opp til 15 prosent.

I lovens definisjon av en bok står det:

Se entienden incluidos en la definición de libro, a los efectos de esta Ley, los libros electrónicos y los libros que se publiquen o se difundan por Internet o en otro soporte que pueda aparecer en el futuro, los materiales complementarios de carácter impreso, visual, audiovisual o sonoro que sean editados conjuntamente con el libro y que participen del carácter unitario del mismo, así como cualquier otra manifestación editorial.³⁶

³³ https://www.jakrs.si/fileadmin/datoteke/Nova_spletna_stran/Predstavitevna_gradiva/slovenia-its-publishing-landscape-and-readers.pdf (sist besøkt 22.09.2021)

³⁴ <http://www.bief.org/Operation-3497-Donnees-pays/Espagne.html> (sist besøkt 19.09.2021)

³⁵ <https://www.cegal.es/wp-content/uploads/2016/05/Ley-10-2007-de-la-lectura-el-libro-y-las-bibliotecas-BOE-A-2007-12351-consolidado.pdf> (sist besøkt 21.09.2021)

³⁶ En dårlig oversettelse vil være omtrent slik: «I denne lovens forstand innebærer det at elektroniske bøker og bøker som er utgitt eller spredt over Internett eller gjennom et annet medium som kan oppstå i framtiden, inngår

Det skulle tilsi at lydbøker omfattes av den spanske bokloven. Loven omfatter imidlertid ikke undervisningsmidler. Her gjelder noe som ble fastslått i et dekret fra 2000³⁷, nemlig at undervisningsmateriale kan være gjenstand for særlige bestemmelser og rabatter, og disse skal baseres på forhandlinger mellom bokbransjen og undervisningsmyndighetene i de 17 autonome regionene. Det betyr at på dette området tilgodeser lovene behovet til både forlag og kundene (undervisningsmyndighetene) for et mer fleksibelt prissystem. Det har imidlertid vært konflikter rundt prissetting og konkurranse i dette markedet opp gjennom årene.³⁸

Moms på bøker i Spania er på 4 prosent.

I 2016 hadde Spania én bokhandel per 10.335 innbyggere.

Tyskland³⁹

Det tyske bokmarkedet er regulert av en boklov⁴⁰ som første gang ble vedtatt i 2002. Loven er senere blitt endret flere ganger, blant annet på grunnlag av teknologiske utviklinger, så som framveksten av e-bøker. Siste gang i november 2020. Loven overtok for det som var en praksis som hadde eksistert siden 1888 med diverse endringer særlig etter 1945 med en avtalefestet fastprisordning. Loven er presis og kortfattet og består av 10 paragrafer.

Hensikten med loven slås fast i dens første paragraf:⁴¹

Das Gesetz dient dem Schutz des Kulturgutes Buch. Die Festsetzung verbindlicher Preise beim Verkauf an Letztabnehmer sichert den Erhalt eines breiten Buchangebots. Das Gesetz gewährleistet zugleich, dass dieses Angebot für eine breite Öffentlichkeit zugänglich ist, indem es die Existenz einer großen Zahl von Verkaufsstellen fördert.

Det er to hovedpunkter i loven. Det første angår hvilke typer utgivelser den omfatter, og det er behandlet i paragraf 2. Det andre dreier seg om hvor lenge fastprisen gjelder og det behandles i paragraf 8. Ifølge loven omfatter fastprisen alle former for utgivelser som kan betraktes som

i definisjonen av en bok. Det vil si komplementære formater i et trykt, visuelt, audiovisuelt eller auditivt medium som er redigert sammen med boka, og som omfatter dens enhetlige natur, samt enhver annen redigert utgivelse.

³⁷ www.boe.es/boe/dias/2000/06/24/pdfs/A22440-22458.pdf (sist besøkt 19.09.2021)

³⁸ Se bl.a. https://elpais.com/economia/2019/05/31/actualidad/1559310884_283348.html (sist besøkt 19.09.2021)

³⁹ https://www.bief.org/fichiers/operation/3494/media/10006/FICHE%20BIEF_2021_ALLEMAGNE.pdf (sist besøkt 20.09.2021)

⁴⁰ <http://www.gesetze-im-internet.de/buchprg/BJNR344810002.html> (sist besøkt 26.09.2021)

⁴¹ Loven tjener til å beskytte bøker som kulturgode. Å fastsette bindende priser ved salg til sluttbruker sikrer at et bredt spektrum av bøker er tilgjengelig. Samtidig sikrer loven at dette tilbudet er tilgjengelig for allmennheten gjennom å sikre at det eksisterer et bredt tilbud av bøker. Samtidig sikrer loven at dette tilbudet er tilgjengelig for allmennheten ved å sørge for at det finnes et stort antall utsalgssteder.

bokutgivelser. Det vil også si elektroniske bøker og «[...] bei Würdigung der Gesamtumstände als überwiegend verlags- oder buchhandelstypisch anzusehen [...]».⁴² Denne bestemmelsen omfatter imidlertid ikke lydbøker. Det andre hovedpunktet angår bindingstidens lengde. Ifølge loven er den fastsatt til 18 måneder, med forlengelse om intet annet bestemmes. «(1) Verleger und Importeure sind berechtigt, durch Veröffentlichung in geeigneter Weise die Preisbindung für Buchausgaben aufzuheben, deren erstes Erscheinen länger als 18 Monate zurückliegt.»⁴³

Forholdet mellom forlag og bokhandlere er regulert etter lovens paragraf 6.⁴⁴ Denne paragrafen er svært kort oppsummert blitt tolket av Börsenverein på dette viset: I utgangspunktet står utgivere fritt til å bestemme størrelsen på rabatten for til bokhandlerne. Men det er ikke mulige å gi høyere rabatter til noen enn andre. Det kan bare gjøres om det er snakk om helt spesielle, nyskapende og særlig kostbare salgskampanjer. Men forlagene blir tilrådd å være tilbakeholdende med unntak fra bestemmelsen om likt rabattak for alle forhandlere. Og den høyeste rabatten bør ikke overstige 50 prosent.⁴⁵

I Tyskland har det vært en debatt om fastprisordningen for skolebøker og undervisningsmateriale, ikke fordi det råder noen tvil om at skolebøker er underlagt boklovens bestemmelser, men fordi anbud på store anskaffelser ifølge EUs anbuksregelverk krever at alle anbud på over 214.000 euro må lyses ut i hele EU området. Dette har den tyske bokbransjeforeningen (Der Börsenverein) tatt opp fordi den mener at dette er i strid med boklovens bestemmelser om fastpris som en del av den nasjonale kulturlovgevingen. Börsenverein mener at såkalte blokkinnkjøp av mange bøker, bestående av ulike titler, ikke nødvendigvis faller inn under EUs anbuksbestemmelser på dette området, for det er hver enkelt tittel som utgjør enheten. Det er altså ikke *ett* innkjøp, men innkjøp av et sortiment av

⁴² [...] vurdert ut fra allmenne omstendigheter som er å betrakte som hovedsakelig typiske for et forlag eller en bokhandel [...]

⁴³ (1) Utgivere og importører har rett til å oppheve den faste prisen for bokutgivelser passende måte, om den første utgaven kom ut var for mer enn 18 måneder siden.

⁴⁴ (1) Verlage müssen bei der Festsetzung ihrer Verkaufspreise und sonstigen Verkaufskonditionen gegenüber Händlern den von kleineren Buchhandlungen erbrachten Beitrag zur flächendeckenden Versorgung mit Büchern sowie ihren buchhändlerischen Service angemessen berücksichtigen. Sie dürfen ihre Rabatte nicht allein an dem mit einem Händler erzielten Umsatz ausrichten.

(2) Verlage dürfen branchenfremde Händler nicht zu niedrigeren Preisen oder günstigeren Konditionen beliefern als den Buchhandel.

(3) Verlage dürfen für Zwischenbuchhändler keine höheren Preise oder schlechteren Konditionen festsetzen als für Letztverkäufer, die sie direkt beliefern.

⁴⁵ <https://www.boersenverein.de/beratung-service/recht/buchpreisbindung/preisbindungsglossar/#h> (sist besøkt 21.09.2021)

mange ulike skolebøker, det er snakk om. Dette er et spørsmål som må avklares på europeisk nivå.⁴⁶ Det er for øvrig særlige bestemmelser for rabatter hvordan ulike salgskanaler skal behandles når det gjelder skolebøker.⁴⁷

Det er 7 prosent moms på alle bokutgivelser i Tyskland, også digitale utgivelser.

I Tyskland var det i 2020 omtrent 4.400 klassiske bokhandlere (om man innberegner filialer og mindre utsalgssteder er tallet 6000). I Tyskland har antallet bokhandlere gått ned fra om lag 5.248 i 2012 til 4.421 i 2018 regnet som direkte medlemmer av Börsenverein, det vil si ikke medregnet filialene.⁴⁸ Det vil si at antall fysiske bokhandlere (inkludert filialer) per innbygger er om lag 13.800.

Østerrike⁴⁹

Østerrike fikk boklov i 2000, to år før Tyskland.⁵⁰ Den østerrikske loven har delvis hatt den franske som modell. Det er en svært enkel lov som består av ti paragrafer. Formålet med loven er å sikre boka som kulturgode. Den østerrikske loven har også mange fellestrekk med den tyske bokloven. Som i Tyskland ble det lovfestet at e-bøker en del av fastprisordningen i 2014. Fastprisbindingstiden er på 24 måneder etter at boka ble publisert.

Loven omfatter ikke fremmedspråklige bøker, antikvariske bøker, skolebøker, og lydbøker.

Det er 10 prosent moms på bøker, den normale momsen er på 20 prosent. Den ble senket til 5 prosent ut 2021 som et koronatiltak.

Det er omtrent en bokhandel per 22.000 innbyggere.⁵¹

⁴⁶ <https://www.boersenverein.de/beratung-service/recht/vergaberecht-schulbuchgeschaef/> (sist besøkt 26.09.2021). Se særlig utredningen «Vergabe von Schulbuchlieferaufträgen in Deutschland Problem der Ausschreibungspflicht» som det finnes lenke til på denne nettsiden.

⁴⁷ <https://www.boersenverein.de/politik-recht/buchpreisbindung/preisbindungsglossar/detail/schulbuchnachlaesse/> (sist besøkt 25.09.2021)

⁴⁸ <https://www.boersenverein.de/presse/mediendossiers/mediendossier-buchhandel-stationaeres-sortiment/> (sist besøkt 03.09.2021)

⁴⁹ https://www.bief.org/fichiers/operation/3495/media/7416/Autriche_chiffres-clés_2019.pdf (sist besøkt 19.09.2021)

⁵⁰ <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20000789> (sist besøkt 19.09.2021)

⁵¹ <https://buchhandel.at/> (sist besøkt 22.09.2021)

Sveits

Spørsmålet om Sveits skulle beholde et avtalefestet fastprissystem som hadde eksistert siden 2007, ble i 2012 lagt fram til folkeavstemning i form av et lovforslag. Folkeavstemningen avviste forslaget. Det sveitsiske bokmarkedet er nå preget av høye rabatter på bestselgende bøker, og generelt høyere priser på alle andre bøker sammenlignet med naboland med samme språk – Tyskland og Frankrike. Amazon Tyskland og Frankrike har et betydelig marked i landet, og alle bøkene derfra er priset med minst 20% rabatt. Et betydelig antall uavhengige bokhandlere er blitt nedlagt i de siste ti årene.

2.3. Oppsummerende gjennomgang av prinsippene i boklovene

Denne gjennomgangen av boklovene i Europa viser at de skiller seg betydelig fra hverandre, og at det er mange forskjeller mellom hvilke bestemmelser som regulerer bokmarkedene i de ulike landene.

Det første og viktigste problemet som eksisterte ved boklovenes tidlige innføring, men som imidlertid later til å være løst, er forholdet mellom boklov og bestemmelsene om fri konkurranse innenfor EU og EØS området. Dette er et spørsmål som er blitt uredet i flere sammenhenger, blant annet i Frankrike og Tyskland. En av de siste undersøkelsene av dette problemområdet ble lagt fram i en foreløpig tysk rapport høsten 2019. Den var utarbeidet for Börsenverein av professor Andreas Fuchs ved Universität Osnabrück ⁵² og hadde som tema hvordan den tyske bokloven forholder seg til EUs handelsrettsregler. Utredningen fastslo blant annet at EU domstolen har avgjort at det å beskytte bøker som et kulturgode og dermed som et tiltak som er i allmennhetens interesse, kan rettferdiggjøre begrensinger i den frie flyt av og fri prissetting på varer, under forutsetning at dette medfører positive virkninger som vid spredning og utbud av bøker som del av hva et kulturelt mangfold innebærer.

Videre argumenterte professor Fuchs med at den tyske bokloven med faste priser ikke svekker den praktiske virkningen av de europeiske konkurransereglene. Den faller ikke inn under noen av saksargumentene som EU-domstolen anerkjenner i dens såkalte "effet utile". Den innebærer ikke et brudd på konkurransereglene, fordi de positive effektene av faste priser for markedet og forbrukere kompenserer for de negative effektene av å eliminere

⁵² Se: Fuchs, Andreas (2019) *Die Vereinbarkeit der gesetzlichen Buchpreisbindung in Deutschland mit dem europäischen Wirtschaftsrecht*. Kernergebnisse des Rechtsgutachtens im Auftrag des Börsenvereins des Deutschen Buchhandels <https://www.boersenverein.de/beratung-service/recht/buchpreisbindung/warum-brauchen-buecher-feste-preise/> (sist besøkt 23.09.2021)

"produktintern" priskonkurrans på detaljnivå. Lovfestede faste bokpriser medfører andre effektivitetsgevinster (f.eks. bidrag til å opprettholde en omfattende bokhandelsstruktur, økende etterspørsel og salg av bøker, forbedring av tjenestetilbudet, lavere gjennomsnittlig prisnivå på bøker, reduksjon av transaksjonskostnader, bedre markedstilgang for små forlag og ukjente forfattere). Dette er de samme argumentene som er framført i diskusjonen rundt boklovenes grunnlag, og som de fleste lovene har inkorporert. I tillegg er ikke konkurransen som sådan fraværende; snarere er det fortsatt intens konkurranse mellom forlag og bokhandlere, når det gjelder utgivelser og salg, og tilbud som rådgiving, design og presentasjon av produktserier, salgsfremmende arrangementer som forfatteropptredener og diskusjoner, gode bestillings- og distribusjonstjenester etc.

Det andre spørsmålet gjelder lengden på fastprisperioden, og der det i betydelig grad er variasjoner mellom boklovene. Den korteste bindingstiden finnes i Flandern og Slovenia der den er på 6 måneder. I Nederland er den på 1 år. I Tyskland er fastprisen på 18 måneder som et minimum, og det er rett til forlengelse. I Italia er bindingstiden 20 måneder. De fleste lovene opererer imidlertid med en bindingsperiode på 2 år.

Det tredje spørsmålet som omfatter betydelige variasjoner mellom landene, gjelder hvilke boktyper og publiseringsplattformer som er omfattet av fastprisen. I de mest restriktive lovene omfatter fastprisen bare papirbøker, og den er også innskrenket til det som kan defineres som allmennmarkedet. Dette er tilfellet for Nederland. Fastprisene gjelder ikke bare originalutgivelsen av en tittel, men også nye utgaver i nytt format. I noen av lovene er undervisningsmateriale unntatt fra fastprisbestemmelsene og er regulert på eget vis. Det gjelder også vitenskapelig litteratur. I de fleste lovene omfatter fastprisen både p- og e-bøker, og undervisningsmateriale er inkludert. Det er imidlertid uklarheter om hvorvidt lovene gjelder lydbøker. Dette later til å være tilfelle i Spania og Frankrike og Slovenia. Men det er et spørsmål som diskuteres, særlig i Frankrike, om hvordan dette skal implementeres.

Det fjerde spørsmålet der det er betydelig variasjon, gjelder muligheten for at bokhandlerne kan operere med rabatter. Ofte later det til at det kan opereres med høyere rabatter ved særlige anledninger som litteraturfestivaler. Ellers varierer den tillatte rabatten mellom 0 og 10 prosent. For eksempel i Frankrike er rabatten 5 prosent og begrunnet ut fra at uavhengige bokhandlere skal ha samme mulighet til å benytte seg av tjenester ved f.eks frakt, som de store kjedene.

Vi har forsøkt å finne ut hvordan forholdet mellom forlag og bokhandlere er regulert, når det gjelder rabatter og avanser. Dette later til å være et svært komplisert spørsmål.

Formuleringene når det gjelder spørsmålet, er runde i lovene, og spørsmålet er stort sett overlatt til forhandlinger mellom forlag og utsalgssteder. Men det later til at de prinsippene som finnes klart uttrykt i den tyske loven, stort sett også gjelder andre steder. Det tilsvarer det som gjelder i den amerikanske Robinson-Patman Act, nemlig at det ikke er lov å innrømme høyere rabatter til likeverdige utsalgssteder, i samme geografiske marked.⁵³ Ellers varierer rabattene i flere land mellom 20 og 40 prosent, og det eksisterer rabattak. Det er også betydelige variasjoner i regler og avtaler som gjelder retur fra bokhandlere til forlag i de ulike landene.

3. Nyere utviklingstrekk i europeisk bokbransje

Vi gjengir her de viktigste utviklingstrekkene vi mener å ha fått øye på, som utfordringer for bokbransjen og litteraturpolitikken i årene som kommer. De fem første avsnittene i dette kapitlet er helt eller delvis hentet fra den analysen vi gjorde for MENON i forbindelse med deres utredning om unntaket fra konkurranse-loven § 10 for samarbeid ved omsetning av bøker. En rapport ble levert til MENON 10. september som svarte på oppdraget i Kulturdepartementets utlysning som gjaldt å

"[...] se hen til internasjonale utredninger om tilsvarende tema, og herunder gi en sammenligning av den norske bokbransjen med den svenske, danske og tyske bokbransjen med hensyn til den litteraturpolitiske måloppnåelsen som ligger til grunn for reguleringen av norsk bokbransje."

I denne rapporten har vi samlet framstillingen om 6 punkter som vi mener er aktuelle hensyn for å utvikle en effektiv, norsk boklov:

- 1) Konsentrasjonstendenser og endringer i konkurransesituasjon mellom forlagene
- 2) Fysiske bokhandlere
- 3) Digitalt salg og strømming
- 4) Utviklingstrekk i omsetning og omsetningsområder

⁵³ Dette spørsmålet har John. B. Thompson en omfattende diskusjon av i sin bok *Merchants of Culture*. Thompson, John B. (2010/ revidert paperback 2012) *Merchants of Culture*. Cambridge. Polity

5) Endringer i lesevaner

6) Kunnskapslitteraturen

3.1. Konsentrasjon og endringer i konkurransesituasjonen mellom forlagene

3.1.1. Sverige og Danmark

La oss begynne med Skandinavia: Vi mener å se konturene av en tilspisset

konkurransesituasjon i våre skandinaviske naboland som er sterkt preget av at de to dominerende konsernene Bonnier og Egmont, som har trappet opp sine internasjonale satsninger innenfor strømmemarkedet for abonnementsformidlete lydbøker. Den tredje aktøren hvis betydning øker, er Storytel, som har bakgrunn i strømmebransjen. De har kjøpt opp tradisjonelle forlag (Norstedts i Sverige, Peoples Press i Danmark) og kan dermed sies å være i ferd med å etablere en base i skandinaviske forlag. Tre skandinaviske forlagskonserner satser dermed tungt på strømming og konkurrerer om å kjøpe opp forfatterrettigheter og forlag ellers i Europa for å kunne tilby internasjonale kataloger av lydbøker. Vi ser satsningen på strømmemarkedet og lydbøker som en kamp som utkjempes mellom de store, og der små lokale strømmeaktører sannsynligvis vil måtte gi tapt over tid. I tillegg til de skandinaviske konsernene er Amazon til stede med sin Audible plattform. Vi tror den nye dynamikken som er oppstått på strømmemarkedet kan få konsekvenser for det øvrige forleggeriet;

Vi tror at pågående markedsføring og satsning på lydbøker og strømmetjenester vil gjøre Audible, Book Beat, Storytel, og Egmont Saga til stadig større digitale plattformer for både lyd- og e-bok-strømming i Skandinavia (og Europa). Noen risikerer å bli "stengt inne"; Interessant blir det å følge spesielt danske Gyldendal og svenske Natur & Kultur framover, som vi tror vil presses på strømmemarkedet av den nye konkurransevidningen mot strømming.

For å få kontroll over rettighetene i ulike markeder, er det mulig å se for seg at de store konsernene fremmer en ny oppkjøpsbølge med tiltakende konsentrasjon av eierskap som følge. Spesielt vil posisjonene der de allerede er dominante, altså Skandinavia, bli styrket, og deres eierinteresser i norske forlag vil kunne bli brukt til ytterligere oppkjøp og konsentrasjon. Konkurransen i markedet vil bli dominert av kampen mellom "de tre store", men det utelukker ikke konkurranse i andre deler av markedet. Presset på fysiske bokhandlere vil øke, for netthandelen vil, som det viser seg i Danmark og Sverige, øke i betydning. Det er

imidlertid grunn til å understreke at både Sverige og Danmark er friprisland uten markedsreguleringer. Derfor er det ikke mulig å trekke direkte slutninger derfra til land med boklover.

Sammenlignet med andre europeiske land, virker konkurransesituasjonen i Sverige og Danmark ganske spesiell, med relativt mange små og mellomstore forlag, og ett stort konsern i hvert land som satser internasjonalt. Litteraturpolitikken i Danmark og Sverige er preget av en form for «hensyntagen» til de "nasjonale" internasjonale gigantene. Den lokale kulturpolitikken kommer i en transnasjonal skvis, der det å være hjemland for en internasjonal forlagsgigant ses som en mer, eller vel så, attraktiv del av en industrielt eller næringsrettet kulturpolitikk, som det å ha et nasjonalt, mangfoldig forleggeri av flere store, små og mellomstore forlag. Friprissystemet fungerer godt for Bonnier, Storytel og Egmont, siden de kan håndtere fallet i lønnsomhet og flytting av omsetning fra fysiske til digitale markeder og hente ny kapital fra finansmarkedet.

3.1.2. Tyskland ⁵⁴

Forlagssituasjonen i de store landene er foreløpig mer balansert, blant annet fordi det er fastpris der, som i Tyskland, Frankrike og Nederland. Spesielt den tyske og nederlandske forlagsindustrien er preget av de mange, store kunnskapsforlagenes sterke stilling. Av de ti største forlagene i Tyskland er åtte rene vitenskapelige (STM), undervisnings og spesialiserte fagbokforlag. Det eneste allmennforlaget på listen er den internasjonale forlagsgiganten Random House som er nummer 5 og har sitt hovedsete i Gütersloh. Det er et av verdens største allmennforlagskonsern. Forlaget kom på tyske hender da det tyske mediekonsernet Bertelsmann i 2019 kjøpte Penguin Random House.⁵⁵ Sammenlignet med Penguin Random House har alle øvrige, tyske allmennforlagene vesentlig lavere omsetning og kommer langt nede på listen mht. omsetning. For de ti største allmennforlagene i Tyskland varierer omsetning fra 84 millioner euro for Bastei Lübbe, til 43,4 millioner euro for Hanser Verlag, altså langt lavere enn fagbokforlagene. Antallet store fagbokforlag og bredden i allmennforlaget gjør den tyske forlagsindustrien til en rimelig mangfoldig og stor bransje. Allmennmarkedet er også stort og sammensatt, med en rekke internasjonalt respekterte allmenn/publikumsforlag. Men det er altså betydelig mindre enn fagbokforleggeriet. Det

⁵⁴ Kildene for opplysningene om de følgende landene er oversikter fra de nasjonale forleggerforeningene, det som finnes på nettsidene til Statista etc.

⁵⁵ <https://www.bertelsmann.com/news-and-media/news/bertelsmann-acquires-full-ownership-of-penguin-random-house.jsp?atn=&abp=> (sist besøkt 30.08.2021)

berømte tyske forlaget Suhrkamp lå f.eks. i 2020 på 45te plass på listen over de største forlagene i Tyskland.

3.1.3. Nederland

I Nederland spiller internasjonalt fagbok- og vitenskapsforleggeri en svært stor rolle, selv om det også der er et stort mangfold av små forlag på allmenntil markedet. De to største forlagsgruppene opererer innenfor feltet STM. Det gjelder Elsevier, verdens største forlag innenfor STM feltet som er en del av Reed Elseviergruppen, og Wolters Kluwer, og Brill. Ellers er det ett stort undervisningsforlag Noordhof som fram til 2007 var en del Wolters Kluwer. Ellers omfatter de tre store allmenne forlagsgruppene en rekke imprints og underforlag – Verlagsgruppe WPG, VBK og Meulenhoff. De ulike underforlagene har klare forlagsprofiler, det gjelder for eksempel Nederlands fremste litterære utgiver – de Bezige Bij (Den flittige bien) som er en del av WPG.

3.1.4. Frankrike

Den franske forleggerforeningen Syndicat national de l'édition (SNE) har ca 650 medlemmer.⁵⁶ Men ifølge andre estimater er det så mange som 3000 småforlag i landet.⁵⁷ Av de 200 største forlagene i 2019 var 89 uavhengige.⁵⁸ De store forlagsgruppene dominerer imidlertid markedet og omfatter mange underforlag og imprints, og har også en rekke spesialforlag innenfor blant annet undervisning. Noen av dem har også hovedkvarter utenfor Frankrike, som den nest største gruppen Editis som eies av det spanske internasjonale konsernet Grupo Planeta med en omsetning på 733 millioner euro. På tredje plass finnes Madrigal med en omsetning på 571 millioner euro, på fjerde plass den belgiske gruppen Média-Participations med en omsetning på 555 millioner, og på femte Lefebvre-Sarrut (524 millioner euro). Den helt dominerende gruppen er imidlertid Hachette Livre som er en stor internasjonal aktør blant annet på det amerikanske markedet. Den totale omsetning i hele verden var på 2,384 milliarder euro i 2019, hvorav i Frankrike 834 millioner. Legardère, som eier Hachette, har i skrivende stund lagt inn bud på Vivendi Universals europeiske forleggeri, som også har franske forlag, noe som vil gjøre Hachettes dominans i Frankrike enda større.⁵⁹ Regjeringen sies å være positive til dette, fordi man da beholder Vivendis forlag på franske

⁵⁶ <https://www.sne.fr/sne-international/> (sist besøkt 07.09.2021)

⁵⁷ En liste over mange av de franske forlagene finnes på: <https://publiersonlivre.fr/liste-maisons-dedition-france/> (sist besøkt 08.09.2021)

⁵⁸ <https://www.livreshebdo.fr/article/editeurs-francais-les-champions-de-lannee-2019> (sist besøkt 07.09.2021)

⁵⁹ <https://www.livreshebdo.fr/article/vivendi-lagardere-les-5-dates-surveiller> (sist besøkt 26.09.2021)

hender. Bokhandlerne er bekymret for mulig sammenslåing av Editis og Hachette som de mener kan lede til en for sterk konsentrasjon.⁶⁰

3.1.5. Andre land i Sør-Europa

Spania har et mangfoldig forleggeri, med over 3000 registrerte forlag i 2019. De største er Planeta og Penguin Random House, men eierkonsentrasjonen er liten: 22% av forlagene har 62% av omsetningen. Det imidlertid en geografisk konsentrasjon rundt Madrid og Barcelona, som er hjembyer for 90% av alle forlagene.

Situasjonen i Italia kan minne noe om den norske, med 4 store forlag som alene til sammen har over 50% av markedet. Men forleggeriet i Italia er samtidig mye større og mangefasettert, med en lang rekke familieforetak med få utgivelser pr. år. 71% av de totalt 4977 registrerte forlagene utga færre enn 9 titler i 2020, og 120 forlag ga ut mer enn 100. Hovedkontorene til de store forlagene befinner seg hovedsakelig den nordlige delen av Italia.

I Portugal er det to dominerende forlagsgrupper – Porto Editora og LeYa. Særlig den siste har også et marked i resten av den lusofone delen av verden. Det tredje største forlaget er den portugisiske underavdelingen av den spanske gruppen La Planeta. De store gruppene har flere underforlag og imprints. Det finnes rundt 80 øvrige allmennforlag og fagbokforlag. Forlag og bokhandlere er organisert i APEL - Associação Portuguesa de Editores e Livreiros. Det prestisjefylte, og over trehundre år gamle forlaget Bertrand, som er eid av Porto Editora-gruppen, kontrollerer også bokhandelen av samme navn i Lisboa og kjeden knyttet til den.

3.2. Fysiske bokhandlere

Vi har sett på hvordan de fysiske bokhandlernes posisjon utvikler seg. Våre analyser tyder på at antall fysiske bokhandlere er langt færre i friprisland enn i fastprisland, og at avviklingen av bokhandlene i friprislandene skjer mye fortere. Antallet fysiske bokhandlere per innbygger er klart lavest i friprisland, mest dramatisk i Storbritannia, men alarmerende også i Sverige. Antall bokhandlere synker også i fastprislandene, men altså mye langsommere enn i friprislandene.

⁶⁰ Se <https://www.livreshebdo.fr/article/vivendi-lagardere-linquietude-des-libraires> (sist besøkt 21.09.2021)

1) Antall bokhandel pr. innbygger er en viktig indikator på utviklingstrekk og virkninger av fripris. I Danmark viser statistikken at antallet bokhandlere har sunket fra 417 i 2010 – året før fastprisens opphevelse, til 319 i 2019.⁶¹ Våren 2020 gikk også kjeden Arnold Busck med sine 29 butikker konkurs, men 16 av disse ble overtatt av kjeden Bog og Idé.⁶² Antall aktive fysiske bokhandlere i Danmark utgjør nå litt under 300 utvalg, noe som betyr at det er ca. 20.000 innbyggere per fysiske bokhandel i Danmark. I Norge er tilsvarende tall 7.400 innbyggere per bokhandel.⁶³

I Sverige er utviklingen relativt parallell til den danske, men mer alvorlig, fordi friprisen har eksistert siden 1970-tallet. I en spesialutredning foretatt for den svenske litteraturutredningen i 2012 av Leif Olsson heter det:

Antalet fysiska bokhandlar i Sverige har länge legat omkring 400 stycken. Det exakta antalet beror dock på hur man räknar mindre handlare som ofta har ett litet boksortiment och specialbokhandel inriktad på vissa nischer.

En stor skillnad mot tidigare decennier är att bokhandeln i dag har en annan spridning än vad som traditionellt varit fallet. Små kommuner med vikande befolkningsunderlag har ofta tappat sin enda bokhandel medan antalet ökat i storstäderna (se bilaga 5 för en närmare beskrivning). År 1970 innan fastprissystemet avskaffades saknade 27 kommuner en bokhandel. År 2012 hade denna siffra stigit till 101 kommuner. Var tredje kommun är nu således utan bokhandel. Det är oftast i kommunerna i glesbygdslänen det inte längre finns någon bokhandel. Det innebär att om man tar hänsyn till befolkningsfördelningen saknar i dag kring 10 procent av landets invånare bokhandel på hemortskommunen.⁶⁴

I 2019 var situasjonen at antallet fysiske bokhandlere hadde sunket til 296, hvilket gir om lag 35.500 innbygger per fysiske bokhandel.⁶⁵ Omsetningen av allmennlitteratur i disse butikkene domineres totalt av de to kjedene Akademibokhandeln med 75 prosent og Uggla med 16 prosent. De øvrige hadde mao. om lag 10 prosent av markedet. Det betyr at konkurransen på bokhandelsnivå i Sverige er svært liten. Digitalt salg (en svært sammensatt kategori) har også tatt fullstendig over de senere årene.

⁶¹ <http://www.boghandlereidanmark.dk/index.php?id=1000> (sist besøkt 03.09. 2021)

⁶² <https://bogmarkedet.dk/artikel/tidligere-arnold-busck-boglader-er-i-gang-igen> (sist besøkt 03.09.2021)

⁶³ <https://snl.no/bokhandel> (sist besøkt 03.09.2021)

⁶⁴ <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2012/09/sou-201265/> (s. 251) (sst besøkt 03.09.2021)

⁶⁵ <https://www.boktugg.se/2019/06/11/bokhandelsdoden-102-farre-butiker-i-sverige-pa-tio-ar/> (sist besøkt 03.09.2021)

I Tyskland var det i 2020 omtrent 4.400 klassiske bokhandlere (om man iberegner filialer og mindre utsalgssteder, er tallet 6000). Også i Tyskland har antallet bokhandlere gått ned fra om lag 5.248 i 2012 til 4.421 i 2018 regnet som direkte medlemmer av Börsenverein, det vil si ikke medregnet filialene.⁶⁶ Det vil si at antall fysiske bokhandlere (inkludert filialer) per innbygger er om lag 13.800. I en undersøkelse peker professor Georg Götz og hans tyske forskerkolleger⁶⁷ på den store forskjellen mellom Tyskland og Storbritannia når det gjelder antall bokhandlere. I 2008 var antall bokhandlere i Storbritannia 1315, og i 2018 var det 1050.⁶⁸ Det tilsvarer om lag 64.500 innbyggere per fysiske bokhandel i 2018. Et europeisk bunnivå. Til sammenligning regner man med 25.000 salgssteder for bøker i Frankrike, og blant dem er det 15.000 som regnes som aktive, fysiske salgssteder, og 3.200 som har bøker som sin viktigste vare. De 1200 ledende bokhandlerne står for mellom 60 og 75 prosent av salget fra franske forlag,⁶⁹ og det gir ca. 22.000 innbyggere per skikkelige bokhandel i Frankrike. I Nederland er det rundt 1400 bokhandlere og om lag 12.360 innbyggere per bokhandel.

I 2020 var det samlede bokmarkedet i Tyskland på rundt 9,30 milliarder euro, og om lag 42 prosent av omsetningen var gjennom fysiske bokhandlere, dvs. 3,9 milliarder. 25,4 prosent gikk gjennom Internettbokhandlere som i stor grad var eid av bokhandlerkjedene. 21,9 prosent var direktesalg fra forlagene, blant annet i form av læremidler. Andre utsalgssteder utgjorde 10,1 prosent, og salg i supermarkeder 0,4 prosent.⁷⁰ E-bokmarkedet i Tyskland utgjorde 5,9 prosent av det samlede bokmarkedet i 2020.⁷¹

Eierskapsstrukturer og konsentrasjon i bokhandlerleddet varierer mellom landene og eierstrukturer synes ikke å være viktig for virkninger av fastprisregimer eller omvendt. Bokhandlerkjedene er f.eks. rimelig sterkt konsentrert i både Sverige og Danmark, og særlig i Sverige, der det også er et betydelig krysseierskap. Den dominerende aktøren på bokmarkedet i Danmark er selskapet Indeks Retail som kontrollerer den største bokhandlerkjeden Bog og Idé som har 122 fysiske butikker. I tillegg eier Indeks Retail den andre kjeden Boghandleren

⁶⁶ <https://www.boersenverein.de/presse/mediendossiers/mediendossier-buchhandel-stationaeres-sortiment/> (sist besøkt 03.09.2021)

⁶⁷ <https://de.readkong.com/page/ergebnisse-forschungsprojekt-buchpreisbindung-an-der-jlu-1368907>

⁶⁸ <https://www.statista.com/statistics/295868/book-selling-books-in-specialised-stores-in-the-uk/>

This statistic shows the number of retail enterprises selling books in specialized stores in the United Kingdom (UK) from 2008 to 2018.

⁶⁹ <https://www.syndicat-librairie.fr/environnement-sectoriel-combien-de-librairies> (sist besøkt 07.09.2021)

⁷⁰ <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/wirtschaftszahlen/branchenumsatz-und-branchenentwicklung/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁷¹ <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/e-books/> (sist besøkt 06.09.2021)

som har 17 utsalg. Videre startet de i 2020 en kjede av mindre lokale bokhandlere med Din lokale boghandel. Indeks Retail selger også bøker gjennom kjeden Legeboden. Det betyr at Indeks Retail kontrollerer langt over halvparten av det fysiske bokhandlermarkedet i Danmark. De fysiske bokhandlene står bare for en tredjedel av omsetningen i den danske bokbransjen.

I de fleste fastprisland er det relativt liten konsentrasjon i bokhandlerleddet. Det er likevel gjerne én stor aktør, samtidig med at det er andre jamstore kjeder i sterk konkurranse, samt mange uavhengige bokhandlere. Og Amazon gjør seg gjeldende: De fire største aktørene på det tyske markedet var Amazon (for alle tyskspråklige land) med en anslått omsetning på 1,5 milliarder euro, og de tre kjedene Thalia/Mayersche med 1,2 milliarder i omsetning i Tyskland og 350 filialer, Weltbild med 300 millioner i alle tre land og 58 filialer i Tyskland, og Hugendubel med 290 millioner og 85 filialer i Tyskland, medregnet «shops in shops» i ulike varehus. To andre viktige kjeder er Osiander og Rupprecht som begge har sin virksomhet i forbundsstater som Bayern og Baden-Württemberg.⁷² Dette betyr at uavhengige bokhandlere spiller en betydelig rolle i det tyske bokmarkedet.

I Frankrike var det i 2019 til sammen 21 bokhandlerkjeder. Det er kulturvarehuset Fnac/Darty, som også er virksomme blant annet i Belgia, Spania og Portugal som er størst, med 180 utsalg. Den nest største er Leclerc som er sammenslutning av uavhengige bokhandlere med 220 bokhandlere. Den tredje største er Cultura med 88 utsalgsteder. Actissia er på fjerde plass 140 salgssteder. Gibert Joseph på femte plass har 33 bokhandlere hvorav landets største er Gibert Joseph bokhandelen i Paris. Blant de ti største på sjuende og åttende plass er det også to grupper av uavhengige salgssteder – Système U med 850 salgssteder og Maison de la Presse med 590 salgssteder. Disse er ikke fullsorterte bokhandlere. Flere av kjedene eies også av selskaper som kontrollerer forlag, så som Lagardère som er moderselskapet til Hachette Livre; og Madrigal som er den fjerde største forlagsgruppen.⁷³ Dette betyr at det er en betydelig grad av konsentrasjon og vertikalt eierskap i den franske bokindustrien.

I Nederland er det rundt 1400 bokhandlere der de fleste eies av fem store kjeder. Tre av disse eies av samme konsern; Audax Groep. Det gjelder AKO (Algemene Kiosk Onderneming)

⁷² <https://www.buchreport.de/e-paper/buchreport-magazin/buchreport-magazin-032021/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁷³ *Les 400 premières librairies françaises. Classement 2019.* <https://www.livreshebdo.fr/article/les-400-premieries-librairies-francaises-0> (sist besøkt 08.09.2021)

som har 72 butikker, Bruna som har 270 utsalg, Read Shop som har 170 butikker. Libris er en sammenslutning av noe over 100 uavhengige bokhandlere. De Siegte er en liten kjede med 3 store bokhandlere i Amsterdam, Rotterdam og Leiden. Den dominerende distribusjonssentralen som også dekker Flandern, er CB (Centraal Boekhuis) hvis historie går tilbake til 1871. Dette innebærer at det er en betydelig konsentrasjon i det nederlandske distribusjonsmarkedet.

Fra Spania rapporteres det om over 3000 salgssteder, og det har vært vekst i omsetningen i 2019. Kjedenes andeler er voksende, og har en markedsandel på 19%. Totalt står de fysiske bokhandlene for 54% av all omsetning. Netthandel er den salgsformen som vokser mest.

I Italia er situasjonen for frie bokhandlere prekær, og 777 uavhengige bokhandlere stengte i 2018 og 2019. Totalt antall salgssteder er regnet til 4368, hvorav 66% er fysiske bokhandlere i 2019, mot 69% i 2018. De store forlagene har eierskapsandeler i de store bokhandlerkjedene, som er Feltrinelli, Mondadori, Giunti, og GeMS. Disse har til sammen 44,2 av alt salg i 2019.

Portugal på sin side rapporterte i 2016 om ca. 1000 utsalgssteder, hvorav 500 solgte fysiske bøker. Markedet er svært konsentrert gjennom tre kjeder; Fnac, som har de store bokhandlene, og Bertrand som er en kjede av små og mellomstore bokhandlere, og Continent, som kontrollerer salget i supermarkedene. Almedina er en kjede for salg av faglitteratur som campusbokhandlere mm..

3.3. Digitalt salg og strømming

Distribusjonsandelene mellom fysisk og digitalt salg, er så vidt vi kan se, markant forskjellige mellom fastpris- og friprisland. Spesielt i Sverige er nå det de kaller "digitalt salg" i ferd med å bli totalt dominerende, og bokhandlenes andel av salget stadig mindre. I fastprislandene holder inntjeningen seg fra fysiske bokhandlere relativt sett høyere, og tilsvarende digital distribusjon og andel av omsetning er mye lavere, spesielt om vi ser bort fra lydbokmarkedet.

I Italia ligger riktignok e-boksalget på 37% av omsetning i 2019 og strømmemarkedet for lydbøker rapporteres å ha tatt seg markant opp under koronatiden. Men også fysisk salg holdt seg, fordi bokhandlene ble holdt åpne.

Dette viser at fastprissystemenes viktigste bidrag til å nå litteraturpolitiske mål er å opprettholde en diversifisert distribusjon med et stort og viktig innslag av fysiske bokhandlere. At dette bidrar til det litteraturpolitiske målet "mangfold og bredde". At det fysiske bokmarkedet ikke kan substitueres av digital distribusjon og salg, er dokumentert i den tyske undersøkelsen av økonomiprofessoren Georg Götz, m.fl. ved Justus Liebig Universitet i Giessen.

3.3.1. Sverige

Som nevnt, er omsetningen gjennom nettbokhandlere mye større i friprislandene, enn i fastprislandene, noe som skyldes at nettbokhandlere gjerne tilbyr svært lave priser på bestselgere. Den samme gjelder salg gjennom supermarkeder, hvis rolle nå imidlertid synes å reduseres til fordel for digitalt videresalg. Internettomsetningen for bøker i Sverige er svært konsentrert. Nettbokhandlerne står for 54 prosent av det totale boksalg i Sverige. Og det er før tall fra Amazon som nå har etablert seg i Sverige, er regnet inn. Tallene derfra kommer man sannsynligvis heller ikke til å få oversikt over. Det er to dominerende aktører Ad Libris som eies av Bonnierkonsernet, og Bokus som har overtatt tidligere Bokias som før det het Svenska Internettbokhandeln og som var eid av Akademibokhandeln og Ugglan. Bokus er også i strømmemarkedet. Da Amazon ble lansert i Sverige i oktober 2020, ble det spekulert på om dette ville innebære en utfordring for de svenske nettbokhandlere. Dette later ikke til å være tilfellet. Grunnen er sannsynligvis at boksalg på nett allerede i 2012 gikk forbi salget i fysiske bokhandlere, og at prisene på bøker på nettet allerede er presset svært langt ned.⁷⁴ De fire største streamingtjenestene i Sverige er Storytel, Bookbeat, Nextory og Bokus Play. De tre førstnevnte er klart størst, og Storytel er den dominerende. Bokus Play begynte sin virksomhet først i 2018.⁷⁵ Omsetningen for strømmetjenestene i 2019 og 2020 var på henholdsvis 918.475 SEK og 1.149.483 SEK.⁷⁶

I en artikkel i *Boktugg* i 2019 skrev Sölve Dahlgren:⁷⁷

⁷⁴ <https://www.boktugg.se/2021/04/10/amazon-i-sverige-inget-stort-genomslag-forsta-halvaret/> (sist besøkt 03.09.2021)

⁷⁵ For en analyse av situasjonen for lydbokmarkedet i Sverige se: Hanner, Hedda; Alice O'Connor & Erik Wikberg (2019) *Ljudboka: hur den digitala logiken påverkar marknaden, konsumtionen och framtiden*. Stockholm. Svenska Förläggareföreningen.

⁷⁶ Wikberg, Erik (2021) *Bokförsäljingsstatistiken. Helåret 2020*. Stockholm. Svenska bokhandlareföreningen och Svenska förläggareföreningen, s. 48

⁷⁷ <https://www.boktugg.se/2019/12/07/borde-vi-betala-for-att-ga-in-i-en-bokhandel/> (sist besøkt 03.09.2021)

Vi har tagit upp bokhandelns dilemma tidigare: konkurrenterna på nätet erbjuder lägre priser och större utbud (ja, jag vet att alla fysiska bokhandlare kan beställa hem alla böcker som finns hos de svenska nätbokhandlarna men det vet inte kunderna). Alltså skulle bokhandeln behöva sänka sitt pris till samma nivå som nätbokhandeln. Men när man tittar på kostnader för personal och lokaler så skulle de istället behöva höja priset på böcker. Lösningen har för många varit andra varor än böcker, vilket är tydligt för exempelvis Akademibokhandeln som satsat mycket på non-books.

Det innebär att friprisen setter de fysiske bokhandlarna i en skvis, och driver dem ut av markedet. Det har foregått en drastisk endring i Sverige mht. hvilke distribusjonskanaler bøker omsettes i, fra fysiske bokhandlere til digitale plattformer. I 2010 var digital bokomsetning like stor som omsetning fra salg av fysiske bøker i bokhandel. Men ti år senere, i 2020 utgjorde "digitalt videresalg" 90% av forlagenes totale omsetning! For forlagenes del har altså omsetningen fra bokhandelen bare gått nedover siden 2010, mens en enorm vekst er kommet i det digitale videresalget.⁷⁸

3.3.2. Danmark

Bog og Idé er den nest største aktøren på nettbokhandelsmarkedet i Danmark etter Tales.dk som tidligere het Bogreolen.dk.⁷⁹ Den tredje store aktøren på nettmarkedet er Saxo som eies av JP/Politikens Hus, som også eier Politiken forlag, og som da Arnold Busck gikk konkurs, kjøpte den tradisjonsrike bokhandelen deres på Købmagergade i København. I tillegg er det stadige spekulasjoner om at Amazon er på vei inn i det danske markedet og de største forlagene har inngått avtaler om å levere til Amazons The Book Depository. Alle de tre store nettbokhandlene har, eller er i ferd med å utvikle, strømmetjenester for bøker i tillegg til de eksisterende strømmetjenestene. Det gjelder: Mobifo, som er den danske avdelingen av Storytel, Chapter som eies av de tre danske forlagene Gyldendal, Modtryk og Gads Forlag, og Bookbeat som eies Bonnier, og Nextory, som også er svenskeid.

For øvrig er det verdt å merke seg at biblioteket er en særdeles viktig pådriver i det danske markedet for lydbokformidling, og lytting til strømmete bøker via bibliotekene har økt voldsomt. Man skulle tro dette begrenset de kommersielle lydboktilbydernes marked, og lure på hvor lenge forlagene vil akseptere denne formen for statlig formidling, som skjer gratis for forbrukeren. Men omsetningstallene viser at forlagene tjener godt på biblioteksalget, og at de

⁷⁸ Se Index A2 i *Förlagsstatistikk 2020*. Rapport från Svenska Förläggareföreningen.

⁷⁹ Det kan nevnes at Tales i 2021 åpnet en avdeling i Sverige. <https://www.boktugg.se/2021/09/01/tales-se-live-i-sverige-men-har-de-marknadens-billigaste-bocker/> (sist besøkt 03.09. 2021)

kompenseres relativt godt for bibliotekenes strømmetjenester. Bibliotekene er i mellomtiden blitt en pådriver for "lesing" av lyd heller enn fysiske bøker. Dette tjener de store forlagene med strømmetjenester spesielt på. I følge Bogpanelets rapport om situasjonen i 2019, kjøpte omtrent 50 prosent av danske bokkjøpere sine bøker i en fysisk bokhandel. Resten handlet i supermarkeder, internettbokhandlere, eller gjennom strømmetjenester.⁸⁰

3.3.3. Tyskland

I det store fastprislandene Tyskland omfattet det totale salg av lydbøker i 2019 75 millioner euro, som bare tilsvarer 2,1 prosent av det totale boksalget, og av dette var 30 prosent dekket av strømmetjenester.⁸¹ I følge Audible Hörkompas 2020⁸² hadde 26 millioner tyskere benyttet seg av en tjeneste for lydbøker, hørespill eller podcaster i 2020. Dette var en vekst på tre millioner forhold til 2018. Rüdiger Wischenbart har imidlertid i *The Digital Consumer Book Barometer* for 2021 spådd at omsetningen av lydbøker i de tyskspråklige landene vil fortsette å stige.⁸³ De viktigste strømmetjenestene i Tyskland er internasjonale. Bookbeat eies av Bonnier, Audible av Amazon, Nextory er også svensk, Legimi er polsk, Storytel er svensk, Thalia eies av den tyske bokhandlerkjeden av samme navn, Buecher.de ble opprettet i 1999 som nettbokhandel.⁸⁴ Det har ikke vært noen omfattende diskusjon om hvorvidt lydbøker skal omfattes av bokloven.

3.3.4. Nederland

E-boksalget i Nederland er betydelig og det er 190 e-bokhandlere. Den største er BOL.com. Når det gjelder markedet for oversatt litteratur, er det en betydelig utfordring ved at det selges mange importerte engelskspråklige utgivelser, opprinnelig publisert i f.eks. Storbritannia. Disse faller ikke inn under fastprissystemet, og de importerte bøkene blir gjerne priset billigere enn de tilsvarende oversatte nederlandske utgivelsene.⁸⁵ Denne delen av bokmarkedet ble estimert til å utgjøre omtrent 10 prosent av det totale markedet.

⁸⁰ Bogen og Litteraturens vilkaar 2020 <https://www.danskeforlag.dk/branchefakta/rapporter-mv/bogmarkedet/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁸¹ https://de.statista.com/themen/2233/hoerbuecher/#dossierSummary_chapter2 (sist besøkt 12.08.2021)

⁸² <https://magazin.audible.de/audible-hoerkompass-2020/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁸³ https://www.dropbox.com/s/ey4shka0f2rpbk/2021_Digital-Consumer-Book-Barometer_final.pdf?dl=0 (sist besøkt 13.08.2021)

⁸⁴ <https://allehoerbuecher.de/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁸⁵ <https://netherlandsnewslive.com/you-can-stunt-with-the-price-of-foreign-books/228355/> (sist besøkt 07.09.2021)

3.3.5. Italia

Amazon er den dominerende nettaktøren i Italia og man anslår at mellom 60 og 70% av markedet er nå salg på nett. Det rapporteres at strømming er i sterk vekst og har nådd ut til 12% av befolkningen i 2020.

3.3.6. Portugal

I Portugal er de to nettbokhandlene omtrent like store, og begge eies av Porto Editora. Den tredje største er franske Fnac. E-boksalget utgjorde 9% av total omsetning i 2018. Spania og Portugal ligger tilbake i utviklingen av strømmemarkedet, og e-bokmarkedet i Spania rapporteres f.eks. i 2019 å være på 5% og lydbøker 1%.

3.4. Utviklingstrekk i omsetning og omsetningsområder

Det er svært vanskelig å sammenligne statistikk mellom de europeiske landene. Til tross for at det overalt finnes tall, er målemetoder, kategorier og hva dataene gjelder for, så varierende at sammenligninger fort blir meningsløse. Vi har forsøkt å tolke endel utviklingstrekk uansett.

1) Totalomsetning har holdt seg rimelig stabil i alle land, med noe vekst siste år som gjerne tilskrives koronatiden, men tittelveksten fortsetter, noe som gjør at en langsiktig trend i alle markeder er at inntjening per tittel går ned. Kjøpsvaner er også noenlunde stabile, og hvis man ser bort fra underliggende endringer i digitale vs. fysiske salg, er allmennt markedet gjerne det største omsetningsområdet i alle land, og skjønnlitteraturen det største innen allmennt markedet, med større omsetning enn faglitteratur og/eller sakprosa. Det fysiske bokmarkedet er også gjerne det med størst omsetning, spesielt i fastprismarkedene, selv om strømmemarkedet også her vokser, og digital distribusjon øker.

2) Strømmemarkedene vokser, men har langt lavere omsetning pr. tittel enn et fysisk boksalg. Gjennomsnittlig pris for en strømmet lydbok er så vidt vi kan se ned mot 1/3 eller 1/4 eller lavere enn prisen for en fysisk bok. Med tiltakende konkurranse og stordriftsfordeler i strømmemarkedet, kan vi, som tidligere nevnt, forvente fortsatt lave og kanskje enda lavere gjennomsnittspriser her. På lengre sikt vil det kunne skape uheldige virkninger for de små aktørene som ikke har egne lydbokplattformer og heller ikke har god råd til å ta tap, dersom det fysiske salget går ytterligere ned og substitueres av lydbøker. Dessuten vil det ramme forfatterens inntekter.

3) Det er mange viktige forskjeller i inntektstrukturene i den europeiske forlagsbransjen, hvis man skal tro på statistikkene. I Danmark utgjør f.eks. salg til det offentlige en stor andel, og også faglitteraturen er en stor del av forlagenes samlede omsetning, nær 35%. Også i Spania utgjør faglitteraturen i vid forstand det største inntjeningsområdet med 34% andel i 2019. Dette til forskjell fra f.eks. liknende tall fra Norge på rundt 20%. I Sverige finnes det ikke samlet statistikk over allmenntil markedet og for markedene for lærebøker og læremidler. Fordelinger på omsetningsområder viser ellers igjen at fysiske bøker og fysiske bokhandlere skaper mer stabil inntjening for flere forlag, og at andelen som distribueres digitalt, ikke overgår 25% av totalomsetning, medregnet strømming. I Sverige er digitalt salg over 90% av alle salg, og vi aner at friprislandene endrer distribusjonsform radikalt raskere, med overganger til større vekst i strømming og e-bøker som et mer sannsynlig og raskere scenario enn i fastprislandene. De litteraturpolitiske gevinstene ved nedgang i lesning av fysiske formater må regnes som negative, i og med at lytting ikke er lesning, og at leserpreferanser fortsatt er papir, også blant studenter og ungdom. Også i friprisland viser forbrukerne mye mer lojale preferanser overfor den trykte boka, enn det politikerstand og digitale læremiddelreformer synes å tilsi.

I Danmark sank det fysiske salget av bøker fra 76,9 % i 2019 til 73,6 % i 2020. (Det kan skyldes Korona) mens det totale digitale salget har økt fra 23,1% i 2019 til 26,4 % i 2020. Lydbokmarkedet har økt fra 26 % i 2019 til 34 % i 2020.⁸⁶ I Bogpanelets oversikt over digitalt salg inngår alle typer titler, altså også fagbøker og lærebøker, og forlagenes ulike markedsandeler og mulighet for stordriftsfordeler. Det er mao. sannsynlig at konsentrasjon i det danske forleggeriet øker med denne utviklingen. Blant annet melder Gyldendal i 2020 at det digitale salget har økt med 25%. Det heter at det digitale område, og spesielt bidraget fra strømmetjenestene nå utgjør nær 45% (opp fra 37% i 2019!) av konsernets omsetning på 386 millioner Dkr.⁸⁷ Den mest innbringende strømmetjenesten de rapporterer om, er først og fremst Studybox, som er rettet inn mot studentmarkedet. En lignende markedsutvikling med stor digital gevinst i skole og UH-markedet virker vanskelig å tenke seg i Norge. Og dansk Gyldendal er nok her i en monopollignende posisjon.

⁸⁶ <https://www.danskeforlag.dk/branchefakta/statistik/> (sist besøkt 30.08.2021)

⁸⁷ <https://mediawatch.dk/Medienyt/Boeger/article12367778.ece> (sist besøkt 03.09.2021)

Om man går inn på den svenske forleggerforeningens statistikk⁸⁸ når det gjelder salg i ulike salgskanaler, er prosenttallene for markedsandeler som følger: Digitale abonnements tjenester (strømming) 24 %; fysisk bokhandel 21 %; Internett/bokklubber 51 %; 5 dagligvarehandel 5 %.⁸⁹

Tilsvarende opplysninger fra Frankrike viser at 22,5 prosent av bøkene ble solgt gjennom enkeltstående bokhandlere; 27 prosent gjennom store spesialiserte kjeder f.eks. FNAC; 18,5 prosent gjennom andre magasiner og supermarkeder; 21 prosent over nettet; 7,5 prosent gjennom bokklubber o.l.; 4 prosent via andre salgssteder. Det digitale salget i 2018 utgjorde 212,6 millioner euro, hvorav 5,8 millioner euro var salg til bærbare enheter, og 206,8 millioner euro til ulike strømming og nedlastbare formater. I 2019 var genremessig skjønnlitteratur det største omsetningsområdet med 21,5 % av markedet. Deretter fulgte undervisningsmateriale med 14,6 %, humaniora og samfunnsfag, 14,3 %, barne- og ungdomsbøker 13,2 %, tegneserier o.l. 11,5 %, instruksjonsbøker – kokebøker etc., 12,8 %, og STM 2,5 %. Når det gjelder e-bøker er salgsvolumet først og fremst knyttet til profesjonelle og akademiske utgivelser med 36 %, mens skjønnlitteratur her bare utgjør 5 %, og undervisningsmateriale primært for skolen, 4 %.

Produksjonen av titler og opplag har sunket noe i alle land fram til 2019 da det tok seg opp. Et unntak er Portugal, som hadde en topp i 2017 og der utviklingen for øvrig mellom 2015 til 2019 er rimelig stabil. Men mange land rapporterer om fall i 2020, blant annet Italia. Tendensen de siste 5 årene er samtidig overalt at opplag for hver enkelt bok blir mindre, mens titteltallet holder seg. Papirbøker er det dominerende produktet og står for mest inntjening i alle land, men produksjonen av elektroniske publikasjoner er tiltakende, særlig i læremiddelsmarkedet. Dette betyr imidlertid ikke at salget av elektroniske publikasjoner er særlig omfattende overalt, eller at det er generelt innbringende, med unntak av Sverige. I Storbritannia utgjorde det 18 prosent av markedet i 2018 i følge *Booksellers Association Yearbook 2018*. Lydbøker omfattet 1,1 prosent.

⁸⁸Wiberg, Erik (2021). *Bokförsäljningsstatistiken. Helåret 2020*. s. 21. Svenska Bokhandlarforeningen/Svenska Förläggareforeningen.

⁸⁹ Ibid s. 8.

I 2020 ble det publisert 33.764 boktitler i Nederland. Det omfatter også alle de internasjonale utgivelsene på de vitenskapelige forlagene.⁹⁰ Mange av disse er engelskspråklige bøker som ikke faller inn under bokloven. Omsetningen i den nederlandske bokindustrien var 597 millioner euro i 2020,⁹¹ og det ble solgt omtrent 45 millioner eksemplarer. Som var det samme antallet som i 2013, men da ble publisert omtrent 4000 færre titler – 29.302.⁹² Fra Italia rapporteres det om en viss oppgang i tittelproduksjon i 2020, mye på grunn av vekst i e-bok- og lydboktilbudet.

3.5. Endringer i lesevaner

Det er en tendens til at lesing som aktivitet synker i alle land. I Portugal rapporteres det at man er på bunn i den europeiske statistikken over lesing, og bare 50% av befolkningen oppgir å ha lest en bok i det siste året. Tilsvarende tall i Italia er 65%, og det rapporteres om nedadgående lesing. I alle land er boklesing utsatt for sterk konkurranse fra andre medier, og særlig gjelder dette strømmetjenestene for fjernsyn og nettmedier. Dette viser flere internasjonale studier som har sammenlignet publikumsoppmerksomheten rundt ulike medier.⁹³ Det å lese bøker taper i konkurranse fra særlig strømming av tv, musikk, podcasts og lydbøker. Ut fra våre studier, virker det som om nedgangen er særlig dramatisk i Sverige. Men lytting på lydbøker er stigende i alle markeder. Det kan reises spørsmål om å høre lydbøker, er det samme som å lese en bok, eller om det er snakk om to medietyper. At digitale utlån og lydbøker er blitt sterkt promotert av danske myndigheter og kommuner, og kompenseres med høye satser både til forfattere og forlag, er derfor spesielt, sett i litteraturpolitisk sammenheng. Utlån av fysiske bøker er redusert med 2/3-deler de siste ti årene, og det danske Bogpanelet utviser en naiv forståelse og liten bekymring for dette. Nye tall viser at digitale utlån i Danmark nå (august 2021) overstiger 4 millioner bøker i året.⁹⁴ Det er en økning på 79% på tre år, og utlånet av lydbøker er steget mest, hele 72% mer enn utlånsveksten for e-bøker, (ca. 50%) i samme periode. Antall titler i strømmetjenesten eReolen nærmer seg 400.000 titler. Det rapporteres samtidig om økte digitale inntekter i de danske forlagene, som altså kompenseres direkte av danske kommuner for utlånene. De

⁹⁰ <https://www.statista.com/statistics/827593/number-of-new-book-titles-in-the-netherlands/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁹¹ <https://www.statista.com/statistics/875949/turnover-of-the-book-market-in-the-netherlands/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁹² <https://www.statista.com/statistics/875967/sales-volume-of-books-in-the-netherlands/> (sist besøkt 06.09.2021)

⁹³ Se for eksempel studien som den tyske bokbransjen offentliggjorde i 2018 «Buchkauf: quo vadis?» <https://www.boersenverein.de/markt-daten/marktforschung/studien-umfragen/studie-buchkaeuffer-quo-vadis/> (Sist besøkt 08.09.2021)

⁹⁴ <https://mediawatch.dk/Medienyt/Boeger/article13195887.ece> (sist besøkt 03.09.2021)

danske forlagene har dermed et tydelig økonomisk insentiv mht. å formidle digitale bøker via bibliotekene, noe som ytterligere bidrar til å substituere lesing av fysiske bøker med lydbøker og e-bøker raskt.

Men sett i lys av forlagenes og bibliotekenes satsning på lydbøker, viser leserundersøkelser og forbruksmønstre at den digitale satsningen skjer på tvers av og delvis i strid med forbrukernes interesse for lesing: Fortsatt er det fysisk bok og bokhandel som forbrukeren synes å foretrekke, men preferansen svekkes. De litteraturpolitiske konsekvensene av dette er ikke utredet eller kommentert i de danske rapportene. Problemet skyldes blant annet at spørreskjemaene ikke skiller lytting fra lesing når man sier "bøker", og at forlagene er så glade i den tilsynelatende stabile "lesningen", at de underslår at veksten først og fremst stammer fra lytting.

Dette dilemmaet og problemet med lesestatistikk er gjort til tema for Johan Svedjedals grundige gjennomgang av svenske lesevaners utvikling de siste 25 årene, og vi skal vie resten av dette punktet til denne undersøkelsen, som er den nyeste i Europa.⁹⁵ Svedjedal observerer først de mange endringene som har skjedd i produksjon og tilbud av litteratur siden 1960-tallet i Sverige. I takt med liberaliseringen av det svenske bokmarkedet er den fysiske bokhandelen forsvunnet fra mange svenske kommuner og det totale antallet er sterkt redusert. Man kan samtidig lett observere at utdanningsbølgen i befolkningen i samme periode ikke har ført til økt lesing, om man hadde forventet det. Lesing er likevel *tilsynelatende* stabil mht. utdanning, selv om lesingens og litteraturens status og posisjon i befolkningens medieforbruk er relativt sett gått ned, til fordel for audiovisuelle mediers fremvekst. Populærkulturen har også smittet over på litteraturen: Mens krimlitteraturens andel av bestselgerne i Sverige utgjorde 20% på 1950-tallet og 25% på 1960-tallet, utgjør det i 2010 60%. Kilden er en studie av Berglund, som på bakgrunn av sine funn kaller kriminallitteraturen for vår tids "normal-litteratur".⁹⁶ Svedjedal argumenterer dermed for at det bare *tilsynelatende* er slik at "lesning" og daglig mediebruk av bøker er stabil over mange år. For om man leser statistikken grundigere, vil man se at det er et stort frafall blant yngre lesere, og at andelen som leser for å tilegne seg kunnskap, er redusert fra 1/5-del til 1/10 de siste 20 årene. Og det er altså heller

⁹⁵ Svedjedal, Johan (2020) "Läsning och lyssnande i en mångmedial tid". I Nordlund, A. og Svedjedal, J. (2020) *Läsandets årsringer. Rapport och reflektioner om läsningens aktuella tillstånd i Sverige*. Stockholm: Svenska Förlägarförbundet.

⁹⁶ Berglund, Karl (2012) *Deckarboomen under lupp. Statistiske perspektiv på svensk kriminallitteratur 1977 - 2010*. Skriftserie, Avdeling för litteratursociologi, Uppsala Universitet. Uppsala.

ikke egentlig lesing, men lytting, som gjør at "forbruk av bøker", eller "å ta del litteraturen", som Svedjedal heller kaller det, holder seg stabil i Sverige. Det er omtrent like mange som "tar del i litteraturen" i 2020 som i 2010, men lytting, ikke lesing utgjør 1/3 av alt salg i følge Forleggerforeningens statistikker.

Lesing av bøker, både på papir og e-bok, går tydelig ned de siste 10 årene. Flere kvinner enn menn leser, men forskjellen er ikke så stor som mange mener, hevder Svedjedal. Det er mer bemerkelsesverdig at fritidslesing har avløst nyttelesing, og at lesning har falt markant i aldersgruppen 15 til 24 år. Forandringene i måten fysiske bøker omsettes på, har vært mye mer drastisk enn endringene i lesevanene, mener Svedjedal. Den digitale endring av lesevaner skjer ikke, selv om forlag, skoler og biblioteker fremmer digitale plattformer og digitalt salg. Svedjedal finner foreløpig belegg for at lytting derfor er kommet i tillegg til tradisjonell lesing, og at det ikke er det samme produktet som "leses". Støtte for dette finnes også i hvem som faktisk lytter mest: Det er aldersgruppen 36 - 55 år, korrelert med barnefamilier (hodetelefoner anbefales), høy utdanning og høy inntekt. Svedjedal finner støtte for at den fysiske boka holder stand, som leseres preferanse når de svarer på spørsmålet om man "noen gang siste år" har lest eller lyttet. Mens 9 av 10 har lest, har bare 4 av 10 "noen gang" lyttet til lydbok.

I den samme rapporten om leseutviklingen i Sverige har Anna Nordlund redegjort for lesing av kunnskapslitteraturen blant barn og unge, og spesielt sett på utviklingen av svenske resultater for nasjonale og europeiske leserundersøkelser. Fra å ha vært blant de beste leserne i Europa, falt leseforståelsen og -evnen fra 1990-tallet og fram til 2011. Samtidig dokumenterte forskning at leseundervisningen i skolen var redusert i perioden. De senere årene er det blitt tatt grep for å styrke svenskundervisning og lesing av litteratur på skolen, og tallene fra PISA-undersøkelsene viser nå noe framgang igjen. Men fortsatt hevder Nordlund at "[...] samtlige nordiska länder har en lägre andel elever som tycker mycket om att läsa, jämfört med genomsnittet för EU och OECD-länder, och allra lägst är andelen i Sverige."⁹⁷ Nye prøver skal gjennomføres i 2021, og man venter spent på resultatene. Men et alarmerende funn er at svenske barn og unge rapporterer betydelig mindre interesse og glede ved lesing enn før, og at tidsbruksanalyser viser nedadgående tall for lesing og sterkt økende mobil- og skjermbruk blant unge. Utlånstallene fra svenske bibliotek har minsket med 20% på 10 år, for

⁹⁷ Nordlund, A. (2020) "Läsningens tillstånd bland barn och unga". I Nordlund, A. og Svedjedal, J. (2020) *Läsandets årsringer. Rapport och reflektioner om läsningens aktuella tillstånd i Sverige*. Stockholm: Svenska Förläggareförbundet. Sitat fra s. 74.

de unge. Nordlund avslutter med å si at "[...] (u)r perspektivet läsförståelse och läsmotivation kan det alltså finnes anledning att närmare granska effekterna av de krav och förväntningar på digitalisering som styrdokument ålägger såväl skola som barnomsorg."⁹⁸

Grunnen til at vi har oppholdt oss så utførlig med denne svenske rapporten, er at vi mener at funnene her har betydning også for hvordan spørsmålet om utviklingen av litteraturens og bøkens rolle i allmenndannelsen har sammenheng med videre litteraturpolitiske spørsmål. Det å lese er noe annet enn å lytte. Lesing særlig på papir fremmer som mange undersøkelser har vist, evnen til å forstå sammenhenger og tenke selvstendig og sammenhengende. Vi har berørt dette spørsmålet på slutten av vår bok om *Litteraturpolitikens verktøykasse*. Utviklingen i Sverige kan derfor være et lærestykke for Norge og andre europeiske land.

3.6. Kunnskapslitteraturen⁹⁹

Undervisningsmateriale og vitenskapelig litteratur utgjør en betydelig del av omsetningen i de europeiske bokmarkedene. De største forlagene i mange europeiske land er undervisnings- og vitenskapelige forlag, ofte med liten tilknytning til allmenntilbudet. Som vi har pekt på ovenfor, gjelder det blant annet i Tyskland og Nederland. Undervisningsmarkedet kan stort sett deles i to, eller kanskje tre deler. Det er for det første den form for publisering som er rettet mot den obligatoriske utdanningen. Det vil si de første 12/13 årene av undervisningsforløpet. Så er det den som omfatter pensumbøker for alle former for høyere utdanning. Den tredje delen som overlapper med den forrige, er vitenskapelig og akademisk publisering.

I mange europeiske land som har boklover, er kunnskapslitteraturen, det vil si undervisningsmateriale for alle stadier omfattet av fastprisreguleringer. Unntakene er Nederland, Flandern i Belgia, Østerrike, Portugal, Spania. Men også i noen av disse landene, som Spania, er bøker for det høyere utdanningsmarkedet omfattet av bokloven.

⁹⁸ *ibid*, s.74.

⁹⁹ Vi har behandlet den internasjonale situasjonen for kunnskapslitteraturen mer utførlig i vår bok *Ambitious Literary Policies. International Perspectives*. Rønning, Helge & Tore Slatta (2020) *Ambitious Literary Policies. International Perspectives*. International Publishers Association. Norwegian Publishers Association. <https://www.internationalpublishers.org/state-of-publishing-reports/ambitious-literary-policies-international-perspectives> (sist besøkt 26.09.2021)

3.6.1. Skolebøker

En oversikt over de europeiske landene med boklov, viser at skolebøker, det vil si undervisningsmateriale beregnet på den undervisningen som faller innenfor obligatorisk skolegang, statistisk sett varierer fra å utgjøre fra 11 til 35 prosent av det totale bokmarkedet. Problemet er imidlertid her som ellers, når det gjelder europeiske statistikker, at de bygger på ulike forutsetninger og forskjellig bakgrunnsmateriale. Dette henger ikke bare sammen med at boklovene i flere land ikke omfatter skolebøker.

Problemet er også knyttet til hvordan skolebøker omsettes i land der disse er omfattet av loven. Det gjelder for eksempel særskilte bestemmelser i forhold til rabatter og salgskanaler. I mange av landene er det forutsatt at salg av skolebøker skal foregå gjennom bokhandlerne. Det innebærer at lokale bokhandlere på den måten er sikret et betydelig marked. I andre land foregår salget gjennom avtaler mellom skolebokforlagene (som i flere land er spesialiserte forlag) og nasjonale og lokale skolemyndigheter. Noen ganger ved at distribusjonen foregår via lokale bokhandlere, i andre tilfeller ved at bøkene distribueres direkte til skolene. Det er også ulike regler for hvordan bestemmelsene om hvilke titler som skal tas i bruk i undervisningen, avgjøres. I noen land gjøres dette av overordnede undervisningsmyndigheter, i andre tas beslutningene på skolenivå, eller til og med av den enkelte lærer. Her er det også slik at i Danmark som er et friprisland, er avgjørelsen om bruk av læreboktitler desentralisert og ligger på skole- og lærernivå. Det hører også med til de utfordringene som vi har hatt, for å komme fram til en konklusjon på hvordan skolebøker forholder seg til prinsippene i de ulike boklovene, at det opereres med forskjellige rabattsatser i de ulike landene, og at disse skiller seg fra de strenge minimumsrabattene som gjelder i allmenntilmarkedene, særlig i de landene der skolebøker faller utenfor loven, men også der hvor de er innenfor.¹⁰⁰

En særlig utfordring innenfor denne sammenhengen utgjøres av den digitale utviklingen på feltet. I flere land er det som er tradisjonelt lærebokforleggeri, utfordret av aktører innenfor det som kalles educational technology (ed.tech). I land med omfattende boklover som dekker både p- og ebøker og alle «bokliknende» produkter faller denne formen for lærebokproduksjon innenfor boklovene. Likevel viser det seg at selv i land med fripris at rene digitale lærebøker utgjør en relativ liten del av markedet. Dette gjaldt for eksempel i 2018 i

¹⁰⁰ For en oversikt over hvordan systemet med fastpris og skolebøker fungerer i Tyskland, se: https://www.szs-schul.de/index_htm_files/Merkblatt%20fuer%20Schulen%20zum%20Thema%20Schulbuch.pdf (sist besøkt 25.09.2021)

Storbritannia der «digital textbooks» i 2018 bare utgjorde 12 prosent av forlagenes totale salg i lærebokmarkedet.¹⁰¹

Digitalt innhold har gjort definisjonen av hva en lærebok er, uklar. Digitale produkter presenterer kunnskap ved hjelp av dynamiske, interaktive funksjoner – tekst, lyd og levende bilder. Digitale lærebøker kan også tilby støttefunksjoner som ikke er mulig i en trykt lærebok. Slike "bøker" finnes på forskjellige plattformer. De har navigasjonslenker, multimedia og interaktive funksjoner, og det er blitt skapt verktøy som er en del av et utvidet virtuelt læringsmiljø. Disse markedsføres som helhetlige pakker. For at det skal være mulig utvikle slike multiplattform baserte læremidler, som har grunnlag i den utvidete forståelsen av hva lesing er, er det nødvendig at det er klare regler for hvordan markedet for læringsmidler er regulert. Dette er et viktig argument som er blitt brukt for å inkludere denne typen bokliknende produkter i boklovene i Europa.

Ikke i noen av de europeiske landene som har boklover, finnes det offentlig opprettede, administrerte og støttede lærebokforlag som tilsvarer den norske NDLA. Det er også et spørsmål om en slik ordning ville være mulig innenfor et system med boklover.

3.6.2. Akademisk litteratur

Denne utviklingen gjør seg også gjeldende i markedet for høyere utdanning. Argumentene for at man skal gå over til digitale pensumløsninger, er kanskje enda sterkere når det gjelder pensumlitteratur for disse utdanningene. Da kan det være grunn til å ha in mente en undersøkelse som ble foretatt i Storbritannia i 2019. Den viste at 76 prosent av respondentene på universitetsnivå sa at de foretrakk trykte lærebøker, mot 18,5 prosent som valgte e-bøker og 5,5 prosent som sa at utelukkende digitale læremidler ville være deres første valg. Dette resultatet støttes av svar fra foreleserne, som foretrakk papirbøker for konsentrasjon, notatopptak og merknader. E -bøker og digital kursvare ble bare vurdert høyere når det gjaldt tilgjengelighet.¹⁰²

Akademiske og vitenskapelig publisering er et mangslungent fenomen. Det omfatter pensumlitteratur for alle fagområder og utdanningsløp. Disse foreligger i bokform, men i

¹⁰¹ The Publishers Association. *Yearbook 2018*. Chapter 3.1.

¹⁰² <https://www.timeshighereducation.com/news/majority-students-still-prefer-physical-books-survey-finds> (sist besøkt 25.09.2021)

økende grad også digitalt. Det spenner fra materiale utarbeidet som lærebøker til publikasjoner innenfor det som er den andre delen av det akademiske markedet – formidling av forskning både for et allmennt marked og for spesialister. Her der det flytende overganger mellom det akademiske og det allmenne fagbokmarkedet særlig innenfor humaniora og samfunnsvitenskap, derfor regnes den typen publikasjoner også med i oversiktene over genrer og boktyper innenfor allmennt markedet i bokstatistikkene internasjonalt.

Innenfor det akademiske læremiddelmarkedet er det en tendens til at mye pensumlitteratur nå består av «antologier» av artikler som opprinnelig ble publisert som artikler i tidsskrifter eller var kapitler i andre bøker. Ofte blir disse kompendiene skapt av foreleserne eller av de fagansvarlige på de ulike utdanningene. De utgjør altså ikke egentlig lærebøker, men de bidrar til at kategorien av akademiske læremidler og dens økonomiske grunnlag blir svekket. I august 2021 presenterte Börsenverein en undersøkelse som viste at markedet for akademiske læremidler i Tyskland hadde skrumpet betydelig fra 2018 til 2020.¹⁰³ Den viktigste årsaken til dette var økende bruk av digitale kompendier i undervisningen. Dette var delvis knyttet til endringer i den tyske opphavsretten som hadde utvidet adgangen til å kopiere til undervisningsformål. I Tyskland er bestemmelsene for kopiering andre enn i den norske loven, og søsterorganisasjonen til Kopinor, VG Wort, har ikke samme grunnlag som den norske. Men også i en norsk sammenheng er funnene i undersøkelsen som forklarer denne alvorlige markedssvikten, viktige.

Dette er igjen knyttet til at engelskspråklige bøker i økende grad blir brukt over hele verden. Den såkalte internasjonaliseringen av høyere utdanning er derfor i stor grad medført en anglifisering av akademisk publisering. Fem utgivere, McGraw-Hill Education, Houghton Mifflin Harcourt, Pearson, Cengage (tidligere Thomson Gale) og Wiley, dominerer 80 prosent av det engelskspråklige markedet.

Den tredje formen for akademisk publisering er det som omfattes av forkortelsene STM (science, technology, medicine) eller STEM (science, technology, engineering, medicine). I denne kategorien og også den andre formen for akademisk og vitenskapelig publisering foregår den viktigste offentliggjøringen i tidsskrifter. Det hører med til historien at STM publisering er en svært profitabel virksomhet, og at noen av de største og mest lønnsomme

¹⁰³ <https://www.boersenblatt.net/news/boersenverein/lehrbuchmarkt-deutschland-schrumpft-drastisch-200565> (sist besøkt 25.09.2021)

forlagene i verden er vitenskapelige forlag som ikke bare publiserer innenfor natur og tekniske vitenskapsområder, men også innenfor samfunnsvitenskapene. Tidsskriftpublisering er stort sett ikke omfattet av boklovene. Det kan diskuteres om den faller innenfor den franske, men det er ikke blitt noen viktig sak.

I tillegg til å representere en integrert del av de ulike fagfeltene i hvert enkelt land, bidrar de nasjonale akademiske forlagenes titler til allmenn debatt og det allmenne kunnskapsnivået. Forskning og vitenskap er en integrert del av kulturpolitikken, og dette er spesielt viktig når det gjelder de mindre europeiske språkene. Dermed er språkpolitikk en viktig faktor å ta hensyn til når det gjelder akademisk publisering.

Siden det å styrke de nasjonale språkene er en viktig begrunnelse for boklovene i mange land, er det en grunn til at markedet for høyere utdanning er omfattet av de vanlige bestemmelsene om fastpris i boklovene, både når det gjelder lengde på fast pris og når det gjelder rabatter. Imidlertid er det betydelige skilnader mellom landene når det gjelder hvorvidt lovene også omfatter importerte bøker og fremmedspråklige bøker. Dette er av spesiell betydning for kunnskapslitteraturen for høyere utdanning, og her er det ingen entydige bestemmelser. Den franske bokloven har bestemmelse om at fastprisen også omfatter importerte bøker. Det samme gjelder i flere andre land.

En annen utfordring for den akademiske publiseringen både for forlag, men ikke minst for akademiske forfattere, finnes i de sterke kravene om «open access» publisering, som hittil i første rekke har dreid seg om tidsskriftpublisering, men som det også er forutsatt skal utvides til bøker. Det innebærer en ny form for finansiering av utgivelsene der det blir forskerforfatterne eller deres institusjoner som må betale for utgivelsen, mens forlagene fungerer som betalte formidlere. I en situasjon der boka finnes åpent tilgjengelig på nettet som e-bok, betyr ikke hva den egentlig selges for som fysisk bok etter en fastprisbestemmelse noe.

Og som et siste lite apropos; En særlig utfordring for pensumbøker for høyere utdanning har også vist seg at i de fleste markeder er ikke brukte bøker omfattet av fastprisbestemmelsene. De kan for eksempel selges gjennom e-bokhandlere med beskrivelsen «perfectly new».¹⁰⁴

¹⁰⁴ <https://www.economist.com/business/2019/07/04/new-ways-of-selling-books-clash-with-frances-old-pricing-rules?giftId=240cf8ab-bf97-44ab-bd52-2688a88a6052> (sist besøkt 25.09.2021)

4. Konklusjon

1. Denne studien tar for seg boklovene i europeiske land og ser på variasjoner i målformuleringer og mekanismer i ulike litteraturpolitiske kontekster. Vi finner viktige utfordringer knyttet til maktforhold og konkurranseforhold, til rollen til sterke, internasjonale aktører, spesielt knyttet til strømming av lydbøker.

2. Fordelen ved en lov framfor en avtale er at den omfatter alle aktører. Det er ikke mulig å holde seg utenfor bestemmelsene som gjelder fastprisen.

3. Boklovene i Europa er blitt til som tilpasninger til nasjonale markeder, i stor grad inspirert av den franske bokloven, men formet av nasjonale styrkeforhold og oppfatninger av lokale behov og interesser. Derfor er ingen boklover i Europa like, og variasjonene i mål og virkemidler til dels vilkårlige. I Tyskland har de en boklov som dekker alle bøker inkludert e-bøker, men som ikke omfatter lydbøker. Den setter i prinsippet fast pris for atten måneder, med muligheter for forlengelse. Det er ikke forutsatt noen rabatter. I Nederland er det en boklov som bare omfatter trykte publikasjoner, ikke elektroniske. Prisen gjelder ett år, men forlagene kan etter å ha meldt det til medietilsynet senke prisen etter 6 måneder. Frankrike har den mest omfattende bokloven som gjelder alle bokliknende publikasjoner, inkludert i prinsippet lydbøker for 2 år. Den har også strenge regler for rabatt på maksimum 5 prosent.

4. De viktigste positive virkningene av fastprisregimer synes å være indirekte, i form av mindre konsentrasjon i forlags- og distribusjonsleddet og opprettholdelse av fysiske bokhandlere. Dette fremmer lesing og salg av fysiske formater, og svekker måten strømming av lydbøker endrer konkurranseforholdene i markedene. Ut fra de undersøkelsene vi har foretatt, later det til at det er størst konsentrasjonstendenser i landene med friprisregimer, både på forlagssiden og når det gjelder bokhandlere. Dette henger sammen med at i land med boklov er alle salgssteder for bøker er omfattet av boklovens bestemmelser, og det gir likere forhold for fysiske bokhandlere – enkeltstående og kjeder, nettbokhandlere, supermarkeder etc.

5. Ut fra de statistiske oversiktene vi funnet fram til, er det ingen ting som tyder på at prisen på bøker er lavere i friprisland enn fastprisland. Dette er også konklusjonen i en stor studie som ble gjennomført for den tyske bransjeforeningen i Tyskland i 2019 av professor Georg

Götz, som vi refererer til. Nå er det notorisk vanskelig å finne sammenlignbare data. De er ikke fra samme år (periode), gjelder ulike boktyper og genrer, og gjelder ulike distribusjonsledd. Vi har ikke funnet noen statistikk over priser på bestselgere.. Det later til at det er andre forhold enn fast eller fri pris som avgjør prissetting på den enkelte bok, selv der hvor formatet er tilnærmet likt, f.eks. når det gjelder pocketbøker. E-bøker er i gjennomsnitt billigere enn papirbøker. Prisen i lydbokmarkedet er det umulig å si noe om, da strømmetjenestene opererer med en lang rekke ulike tilbud og rabatter.

6. Av de ulike virkemidlene vi har vurdert, finner vi at den viktigste enkeltfaktoren er lengden på fastprisperioden. De fleste boklovene opererer med en fast pris på 2 år, og i den tyske som har 18 måneder, er det muligheter for forlengelse, så i realiteten kan man si at den er enda mer omfattende. Det er også viktig at fastprisen gjelder for ulike utgaver og på ulike plattformer av samme tittel.

7. Det varierer fra land til land om fastprisen omfatter både p-bøker og e-bøker. Men i de fleste boklovlandene omfatter de begge plattformer. Dette oppfatter vi som rimelig ut fra bokmarkedets utvikling, og også fordi det er samme reduserte momssats i de fleste landene for både p-bøker og e-bøker.

8. Om det skal være fastpris på strømming av lydbøker, og hvordan den eventuelt skal innrettes, er oppe til diskusjon i Frankrike. På sett og vis tilsvarer dette en form for abonnementsjeneste på bøker som i mange land omfattes av boklovene. En fastprisordning ville kunne føre til at prisen fra forlag og forfattere til strømmetjenestene ikke kan presses ned slik at det blir dårligere kår for innholdsleverandørene. Konkurransen mellom tjenestene ville da angå andre forhold enn pris.

9. Rabatten som forhandlerne kan operere med, er i de fleste lovbestemmelser lav, typisk 5 prosent, unntatt ved spesielle anledninger. Dette gjør det enkelt å administrere fastprisen og gjør at bokhandlerne må konkurrere på andre måter enn pris. Dette fremmer oppfinnsomhet, slik det viste seg under koronaepidemien med klikk og hent ordningene.

10. Et av de områdene der bestemmelsene i boklovene varierer betydelig, er innenfor undervisningsfeltet. Noen steder er ingen bøker for undervisning inkludert – Nederland. I andre land er undervisningsmateriale for de obligatoriske skoleformene ikke omfattet av

loven, men høyere utdanning er med. I land som Tyskland og Frankrike er imidlertid alle undervisningsutgivelser med i loven. Imidlertid gjelder ulike bestemmelser for hvordan dette er organisert når det gjelder distribusjon og rabatter. I flere sammenhenger legges det imidlertid vekt på at bokhandlerne skal være en del av distribusjonen av undervisningsmaterialet. Vi har pekt på at om en boklov omfatter undervisningsmateriale, mener vi at NDLAs virksomhet måtte omfattes av loven.

11. Utgivelser for det akademiske markedet er i mange tilfeller en viktig del av allmenntilgjengeligheten, og regnes derfor med i statistikkene over omsetning og salg som en del av dette området. Slike utgivelser er også en del av den allmenne offentligheten. I diskusjonene rundt boklovene, blant annet i Frankrike, legges det vekt på at dette markedet er viktig for å opprettholde nasjonalspråket i konkurranse med de stadig voksende engelskspråklige utgivelsene. Det er én grunn til at flere boklover også omfatter importerte bøker.

12. Vi har forsøkt å finne fram til hvordan de ulike lovene og praksisene i boklovlandene behandler spørsmålet om rabatt og avanse mellom forlag og forhandlere. Dette er det vanskelig å finne entydige svar på. Det varierer tydeligvis fra land til land. Men den konklusjonen som vi mener virker rimeligst å trekke, er den som finnes i den tyske bokloven og praksisen, nemlig at det ikke er lov å innrømme høyere rabatter til likeverdige utsalgsteder, om det fører til skjev konkurranse, og det bør være et rabatttak. Det bør også finnes ordentlige returordninger.

13. De fleste boklovene, bl.a. den tyske, er kortfattede og enkle og prinsipielle. Det mener vi den norske også bør være. Eventuelle særbestemmelser kan utformes som forskrifter. De blir dermed enklere å forandre noe om det blir nødvendig blant annet som følge av teknologiske endringer.